

ONDERZOEK NAAR
STUDENTENOVERLAST IN
RELATIE TOT WONINGBEZIT EN
BEWONERSKENMERKEN

Student-en-overlast

M. van Aalst

M. van den Bergh

P. van den Heuvel

D. Hoftijzer

I. Kattouw

E. Louwerenburg

K. Meinders

Z. Pardoel

J. Venema

R. Vonk

A. Ziengs

Student-en-overlast

Onderzoek naar studentenoverlast in relatie tot
woningbezit en bewonerskenmerken

September 2014

Rijksuniversiteit Groningen
Sociologie

INTRAVAL
Groningen-Rotterdam

INHOUDSOPGAVE

	Pagina
Hoofdstuk 1	
Inleiding	1
1.1 Aanleiding	1
1.2 Studentenoverlast in Groningen	2
1.3 Doelstellingen en onderzoeksvragen	3
1.4 Onderzoeksgebied	3
Hoofdstuk 2	
Theorie	5
2.1 Vergelijkend perspectief	5
2.2 Sociale cohesie	6
2.3 Leefbaarheid en veiligheid	6
2.4 Leefstijlverschillen en normen	7
2.5 Huizenprijzen	8
Hoofdstuk 3	
Methoden	11
3.1 Verloop onderzoek	11
3.2 Vragenlijst	12
3.3 Achtergrondkenmerken	14
Hoofdstuk 4	
Resultaten	19
4.1 Ervaren overlast	19
4.2 Vormen van studentenoverlast	21
4.3 Invloed studentenoverlast op veiligheidsbeleving	21
4.4 Invloed studentenoverlast op leefbaarheid	23
4.5 Verschillen in beleving studentenoverlast	26
4.6 Maatregelen tegen studentenoverlast	26
4.7 Woongenot	29
4.8 Leefritme	30
4.9 Positieve aspecten	30
4.10 Verantwoordelijkheid aanpakken studentenoverlast	31

	Pagina
Hoofdstuk 5	
Conclusie en discussie	33
5.1 Studentenoverlast	33
5.2 Veiligheidsbeleving	34
5.3 Leefbaarheid	35
5.4 Woningtype en achtergrondkenmerken	35
5.5 Maatregelen	36
5.6 Discussie	37
5.7 Aanbevelingen	38
5.8 Tot slot	38
Geraadpleegde literatuur	41
Bijlage 1	
Veiligheidsgevoel	43
Bijlage 2	
Leefbaarheid	45
Bijlage 3	
Veiligheidsgevoel	47

1. INLEIDING

Dit onderzoek is gedaan op verzoek van de gemeente Groningen in opdracht van onderzoek- en adviesbureau INTRAVAL. Het dient inzicht te geven in de ervaren studentenoverlast naar woningtype en woningbezit. Tevens wordt gekeken naar de invloed van studentenoverlast op de veiligheidsbeleving van bewoners en de leefbaarheid van de straat.

1.1 Aanleiding

“Groningen heeft te kampen met studentenoverlast”, “De stad begint zich te ergeren aan studenten”, “Groningse wijken zijn studentenoverlast zat”, dit zijn slechts enkele krantenkoppen die de studentenoverlast in Groningen illustreren. Eén op de vijf inwoners in Groningen is student. Een deel van deze studenten zorgt voor overlast voor de medebewoners in haar straat, met name voor omwonenden van studentenwoningen. Feestjes tot in de late uren op doordeweekse dagen, fietsen die de doorgang belemmeren, lege bierkatten en ander afval dat rondslingert zijn voorbeelden van deze overlast. Om de verhoudingen tussen studenten en de overige bewoners te verbeteren heeft de gemeente onder andere buurtfeesten georganiseerd. Ondanks dat de gemeente al verschillende maatregelen heeft getroffen, blijft studentenoverlast bestaan in de gemeente Groningen (Gemeente Groningen 2013).

In 2013 is op verzoek van gemeente Groningen in opdracht van onderzoek- en adviesbureau INTRAVAL onderzoek gedaan naar studentenoverlast in de stad. In vier straten zijn door tweedejaars Sociologie studenten van de Rijksuniversiteit Groningen bewoners geënquêteerd en gevraagd naar het gedrag van de studenten (Nieboer e.a. 2013). Door Hilbrants (2013) zijn de studenten zelf geënquêteerd. Uit zijn onderzoek komt onder meer naar voren dat studenten zelf niet altijd door hebben dat zij overlast veroorzaken. In het onderzoek dat is uitgevoerd door de sociologiestudenten blijkt dat omwonenden overlast ervaren van studenten. De bewoners van de onderzochte straten (Jozef Israëlstraat, Star Numanstraat, Celebesstraat en Deliplein) zijn grotendeels hoogopgeleid met een met een HBO- of WO-achtergrond. In de Jozef Israëlstraat en de Star Numanstraat is meer dan twee derde van de bewoners hoogopgeleid, in de Celebesstraat ongeveer driekwart en voor het Deliplein is dit ruim de helft. Deze bewoners hebben grotendeels zelf gestudeerd en zijn bekend met het studentenleven en zijn daardoor toleranter ten opzichte van studenten. In dit onderzoek is de verwachting dat het opleidingsniveau over het algemeen hoog ligt, maar dat ook een redelijk percentage van de bewoners laag opgeleid zal zijn. Het woningtype van de respondenten zal bij dit onderzoek anders zijn dan bij het onderzoek gedaan door Nieboer e.a. (2013). De focus wordt namelijk meer gelegd op rijtjeshuizen en flats, in tegenstelling tot het vorige onderzoek waarbij alleen beneden- en bovenwoningen werden onderzocht. Ten slotte is de verwachting dat er mogelijk verschillen bestaan

tussen bewoners van particuliere woningen en bewoners van huurwoningen van corporaties.

1.2 Studentenoverlast in Groningen

Leven in een stad waar veel studenten wonen heeft voor de overige bewoners zowel voor- als nadelen. De vraag van studenten naar voorzieningen in de stad zoals bioscopen, supermarkten, horecagelegenheden en nachtwinkels zorgen voor economische voordelen voor de betreffende ondernemers. Hierdoor blijft een stad levendig en aantrekkelijk om in te wonen voor zowel studenten als niet-studenten, aangezien de overige bewoners ook gebruik kunnen maken van deze voorzieningen. Uit het onderzoek van Groot & Van den Brink (2002) blijkt tevens dat studenten zorgen voor een hoge mate van sociale cohesie in delen van wijken. Dit komt doordat hogeropgeleiden vaker deelnemen aan het democratisch proces, zoals stemmen of lid zijn van een politieke partij, en meer betrokken zijn bij de samenleving. Ten slotte zorgen studenten voor snellere technologische innovatie (Groot & Van den Brink 2002). Hierbij kan gedacht worden aan de kennis en expertise die een hoger opgeleide bevolking heeft, wat gebruikt kan worden voor technologische innovatie of ander wetenschappelijk onderzoek.

De mogelijke overlast die studenten veroorzaken kan worden gezien als een nadeel van het wonen in een stad met veel studenten. Als één van de oudste studentensteden in Nederland is dit voor Groningen geen nieuwe ontwikkeling. Het Dagblad van het Noorden kopt in 2006 met: “Overlast studenten loopt de spuigaten uit” (Sevink 2006). Volgens deze berichtgeving is deze ervaring van de bewoners met studentenoverlast de afgelopen jaren gestegen. Daarnaast vermeldde de universiteitskrant van Groningen onlangs dat meldingen van studentenoverlast de afgelopen jaren zijn toegenomen (Keizer 2013). Dit zou kunnen komen doordat het meldpunt beter bereikbaar is, maar het kan ook een teken zijn dat er meer sprake is van studentenoverlast.

Niet elke student veroorzaakt overlast, een deel van de studenten draagt namelijk zijn steentje bij aan het verbeteren met de verstandhouding met de overige inwoners van Groningen. Zo organiseert studentenvereniging Albertus Magnus een daklozendiner, waar daklozen kunnen aanschuiven voor een hapje en een drankje. Ook is er de BAZES, wat staat voor ‘Benefiet Actie Zeven Erkende Studentenverenigingen’. De BAZES bestaat jaarlijks uit een dag- en avondprogramma, waarbij overdag activiteiten plaatsvinden voor Stadgers en kinderen. Het avondprogramma is een kroegentocht, waarbij de aangesloten studentenverenigingen zich openstellen voor alle inwoners en genodigden.

1.3 Doelstellingen en onderzoeksvragen

Het onderzoek zal inzicht geven in de ervaren studentenoverlast naar woningtype en woningbezit. Bovendien zal worden onderzocht wat de invloed van studentenoverlast is op de veiligheidsbeleving van bewoners en de leefbaarheid van de straat.

De centrale onderzoeksvraag is: “in hoeverre hangt de door bewoners ervaren studentenoverlast samen met het woningtype en de achtergrondkenmerken van bewoners?”

De volgende deelvragen vloeien hieruit voort:

- Welk deel van de bewoners in een straat ervaart studentenoverlast en met welke frequentie doet de overlast zich voor?
- Welke vormen van studentenoverlast worden door de bewoners ervaren?
- Bestaat er een relatie tussen de ervaren studentenoverlast en de veiligheidsbeleving van de bewoners?
- Bestaat er een relatie tussen studentenoverlast en de leefbaarheid van de omgeving?
- Zijn er verschillen in beleving naar woningtype en achtergrondkenmerken van bewoners?
- Welke maatregelen kunnen de studentenoverlast verminderen?

1.4 Onderzoeksgebied

In dit onderzoek worden aan de hand van verschillende woningtypes de verschillen met betrekking tot ervaren studentenoverlast onderzocht. De volgende straten worden onderzocht: Jupiterstraat en Marsstraat; Aquamarijnstraat; Tweede Willemstraat en Willemstraat; en de Radijsstraat. De straten zijn onderverdeeld in particulier of corporatief woningbezit en de ervaring van veel of weinig overlast door de bewoners. Deze categorieën en de uitstraling van de verschillende straten zullen hieronder nader worden toegelicht. Daarnaast geeft tabel 1.1 de twee dimensies woningbezit en studentenoverlast weer met de bijbehorende straten.

Tabel 1.1 De straten onderverdeeld in de twee dimensies: woningbezit en ervaren overlast

	Ervaren weinig overlast	Ervaren veel overlast
Particulier woningbezit	I. Tweede Willemstraat en Willemstraat	II. Jupiterstraat en Marsstraat
Corporatief woningbezit	III. Radijsstraat	IV. Aquamarijnstraat

Categorie I: Particulier woningbezit en weinig overlast

De Tweede Willemstraat bestaat voornamelijk uit oude herenhuizen met beneden- en bovenwoningen. De straat bestaat grotendeels uit koopwoningen met hier en daar enkele studentenwoningen. Deze studentenwoningen zijn duidelijk te herkennen aan de rommelige voorzijde van het huis met een hoop fietsen op de stoep. Dit zijn waarschijnlijk huurhuizen. Het contrast met de koopwoningen is duidelijk te zien door

het onderhoud van de huizen. De voortuin, het hekwerk en de stoep worden bij de koopwoningen goed onderhouden door de bewoners en dit geeft een schoon en net straatbeeld. De Willemstraat is een net uitziende straat waar weinig studenten wonen. Een mogelijke reden hiervoor is dat de huizen voornamelijk schipperswoningen zijn. Er zijn dus geen beneden- en bovenwoningen, wat het lastig maakt om de huizen te verbouwen tot studentenwoningen. Doordat de woningen niet erg ruim zijn wonen er voornamelijk alleenstaanden en samenwonenden met en zonder kinderen. Deze straten vallen onder de categorie particulier woningbezit met een verwachting van weinig ervaren studentenoverlast door de bewoners.

Categorie II: Particulier woningbezit en veel overlast ervaren

De Jupiterstraat en Marsstraat bestaan grotendeels uit rijtjeswoningen. Eerder waren dit allemaal huurwoningen, maar tegenwoordig zijn het voornamelijk koopwoningen. Het betreft dicht op elkaar liggende eengezinswoningen die in blokken van zes woningen zijn opgedeeld. De huizen die bewoond worden door studenten zijn vaak duidelijk te herkennen. Deze woningen hebben meestal een rommelige voorzijde van het huis waar fietsen staan of liggen en weinig groen te zien is. Het groen dat te zien is, is overwegend onkruid. Ook zien de huizen er vaak minder goed onderhouden uit dan de overige woningen die niet door studenten worden bewoond. Deze straten vallen onder de categorie particulier woningbezit met de verwachting dat bewoners veel overlast ervaren van studenten.

Categorie III: Corporatief woningbezit en weinig overlast

De Radijsstraat bestaat voornamelijk uit rijtjeshuizen met beneden- en bovenwoningen. In deze rijtjeshuizen wonen zowel gezinnen als studenten. Het straatbeeld is daardoor divers. De studenten wonen vooral aan één kant van de straat. Dit is onder meer te zien aan het grotere aantal deurbellen en fietsen. Aan de andere kant van de straat wonen vooral alleenstaanden of samenwonenden. In een enkel huis woont een gezin met kinderen. Deze straat valt onder de categorie corporatief woningbezit en weinig ervaren studentenoverlast door de bewoners.

Categorie IV: Corporatief woningbezit en veel overlast

De Aquamarijnstraat bestaat voornamelijk uit flats met appartementen en rijtjeshuizen die bewoond worden door zowel studenten als niet-studenten. De rijtjeshuizen worden grotendeels bewoond door gezinnen, alleenstaanden en ouderen. Een enkel huis wordt bewoond door studenten. Sommige flats daarentegen worden bijna volledig door studenten bewoond. In de Aquamarijnflat wonen waarschijnlijk minder studenten ten opzichte van de overige flats. De Aquamarijnstraat valt onder de categorie corporatief woningbezit met een verwachting van veel ervaren studentenoverlast door de bewoners.

2. THEORIE

Studentenoverlast bestaat uit twee componenten, namelijk studenten en overlast. Overlast wordt gedefinieerd als het resultaat van gedrag van een bewoner, dat regelmatig of voortdurend optreedt en waardoor een of meer omwonenden ernstig in hun woongenot worden gestoord (Royakkers 1998). Als men spreekt over studentenoverlast dan zijn de studenten degenen die dergelijk gedrag vertonen waardoor het woongenot van bewoners wordt verstoord. Studentenoverlast kan negatieve gevolgen hebben voor de inwoners van een stad (Munro e.a. 2009). Dit blijkt uit verscheidene onderzoeken die zijn gedaan naar studentenoverlast. Deze onderzoeken hebben zowel in Nederland als in de rest van de wereld plaatsgevonden. Een proces dat in bijna alle onderzoeken wordt beschreven is het proces van studentificatie. Als definitie van studentificatie wordt gegeven dat sociale, culturele en economische veranderingen optreden in een stad en dat psychische veranderingen optreden bij inwoners van een stad als hoogopgeleide studenten in universiteitssteden komen wonen (Smith 2005).

2.1 Vergelijkend perspectief

Naast Nederland zijn er ook veel andere landen met steden waar relatief veel studenten wonen. In bijvoorbeeld Groot-Brittannië gaan steeds meer studenten buiten de campus wonen. Volgens Hubbard (2009) heeft dit consequenties voor de huizenmarkt in universiteitssteden in Groot-Brittannië. Door een toenemend aantal buiten de campus wonende studenten, geven de buurten waar zij in grotere concentraties wonen een meer verwaarloosde en onverzorgde indruk. Daarnaast is er minder woongelegenheden voor de niet-studenten en worden de woningen minder betaalbaar. Dit komt doordat de huurprijzen stijgen wanneer de vraag naar kamers door studenten toeneemt. Daarnaast heeft studentificatie gevolgen voor de cohesie in de gemeenschap in de Britse steden. Hier wordt later in dit hoofdstuk nog op terug komen. Ook zorgen studenten volgens Hubbard (2009) gemiddeld genomen vaker voor geluidsoverlast, rommel, klein vandalisme, verminderde levensvatbaarheid van bepaalde lokale voorzieningen (met name scholen) en maken studenten gebieden vatbaarder voor criminaliteit. Verder is gebleken dat studenten in Groot-Brittannië een negatief effect kunnen hebben op de gemeenschap (Hubbard 2009).

In Spanje is in de afgelopen jaren het aantal studenten sterk toegenomen en is eveneens sprake van studentificatie (Garmendia & Coronado 2012). Hierbij is de context echter anders dan in Groot-Brittannië. Aangezien studenten vaak dicht bij hun ouderlijk huis blijven wonen is sprake van parttime studentificatie. Dit wordt zo genoemd omdat studenten in de weekenden vaak naar hun ouders terug gaan. Ze zijn dan niet in de studentenstad en kunnen daar dus geen overlast veroorzaken. Om deze reden zijn de gevolgen van studentificatie minder intens. De vraag is of het proces van

parttime studentificatie ook plaats zal vinden in Nederland. Nederland is een klein land waarin de relatieve afstanden tussen verschillende plaatsen niet erg groot zijn. Hierdoor studeren studenten relatief dicht bij hun ouderlijk huis. Het proces van parttime studentificatie zou dus ook in Nederland plaats kunnen vinden. De vraag is echter of de studenten in Nederland ook massaal wegtrekken uit de stad om in het weekend naar hun ouders te gaan.

Daarnaast kan sprake zijn van studentificatie in Nederland als gevolg van de grote aantallen studenten die in één huis wonen. Door deze grote aantallen kan verwacht worden dat de overlast voor omwonenden vooral in en om de studentenhuisen plaats zal vinden. Hierdoor zullen vooral de directe omwonenden de nadelige gevolgen van het studentenleven ervaren. De gevolgen voor de overige buurtbewoners zijn waarschijnlijk minder intens.

2.2 Sociale cohesie

Studentenoverlast kan een negatieve invloed hebben op de sociale cohesie in een buurt. Volgens Hubbard (2009) gaan studenten niet in een buurt wonen, omdat ze graag meer contact willen met de buurtbewoners. De studenten geven juist aan dat ze liever omringd worden door veel studenten dan door andere bewoners, want het is voor hen makkelijker om met studenten om te gaan. Ter ondersteuning hierbij zegt een student in het onderzoek van Hubbard (2009) dat studenten van mening zijn dat er veel andere bewoners zijn die niet blij zijn met studenten. Volgens Munro e.a. (2009) leiden studenten en andere bewoners gescheiden levens. Studenten trekken veel op met elkaar, mede doordat zij vaak lid zijn van gemeenschappelijke culturele en sociale verenigingen en sportverenigingen. Er is doorgaans weinig contact met de buurtbewoners. Hubbard (2009) zegt dat studenten door andere bewoners worden gezien als buitenstaanders die niet altijd welkom zijn. Studenten voelen daardoor minder binding met andere bewoners uit hun buurt en houden wellicht ook minder rekening met hen, wat kan leiden tot meer studentenoverlast.

2.3 Leefbaarheid en veiligheid

Studentenoverlast kan de leefbaarheid en veiligheidsbeleving van andere bewoners van een straat aantasten. Er zijn verschillende verklaringen voor het aantasten van de leefbaarheid door studentenoverlast. Ten eerste wonen er in een straat personen met diverse leefstijlen en dus diverse leef ritmes (Snippe e.a. 2009). Deze ritmes kunnen botsen met elkaar, omdat bewoners met een reguliere baan vaak meer regelmaat en structuur in het leven hebben dan studenten. Zij leiden vaker een onregelmatig leven (Achterberg 2011). Bewoners met een reguliere baan willen bijvoorbeeld op tijd naar bed, terwijl studenten 's avonds of 's nachts nog de stad in gaan. Studenten kunnen bij thuiskomst zorgen voor overlast, doordat ze weinig rekening houden met de bewoners

die op dat moment al liggen te slapen. Zo kunnen conflicten ontstaan tussen studenten en andere bewoners.

Dit komt onder meer naar voren in een krantenbericht waarin beschreven staat dat studentenhuizen in Groningen op de zwarte lijst komen vanwege de toenemende conflicten tussen studenten en andere bewoners (Dagblad van het Noorden 08-12-2006). Op deze zwarte lijst komen de studentenhuizen te staan die structureel overlast veroorzaken en deze worden gekoppeld aan het politiesysteem om op deze manier een lijst van overlastpanden te creëren.

Ten tweede is sprake van het cohort-effect. Een cohort is een groep personen die in eenzelfde tijd een belangrijke gebeurtenis heeft meegemaakt, zoals geboren of gehuwd zijn in hetzelfde jaar (Scheepers 2006). Doordat de andere bewoners en studenten in verschillende tijden zijn opgegroeid, kunnen zij zich niet altijd goed in elkaar inleven. Dit komt doordat zij andere gebruiken, normen en waarden hebben meegekregen mede door de tijd waarin zij opgroeiden. Volgens Scheepers (2006) kan daardoor onbegrip ontstaan wat kan leiden tot conflicten tussen studenten en andere bewoners.

Ten derde is sprake van een gebrek aan binding van studenten met de buurt (Scheepers 2006). Studenten wonen vaak maar voor korte tijd in een bepaalde buurt en daarom voelen ze zich over het algemeen minder verantwoordelijk voor de leefbaarheid van de straat dan de andere bewoners (Hubbard 2008). Het verschil in opvattingen over de leefbaarheid met betrekking tot het gevoel van binding en verantwoordelijkheid kan zorgen voor conflicten tussen studenten en andere bewoners.

Ten slotte kan studentenoverlast leiden tot een gevoel van onveiligheid bij andere bewoners in de buurt. Studentenoverlast kan zorgen voor zwakke sociale cohesie in een buurt door een afname van de binding met de buurt (Hubbard 2009). Een afname van sociale cohesie kan resulteren in zwakke sociale controle (Hart e.a. 2002). Sociale controle houdt in dat bewoners elkaar aanspreken op ongewenst gedrag zoals het veroorzaken van overlast. Bij zwakke sociale controle zullen bewoners dus waarschijnlijk niet ingrijpen als dit nodig is. Dit kan leiden tot een gevoel van onveiligheid van de andere bewoners in een straat, omdat ze weten dat ze mogelijk niet geholpen zullen worden (Hart e.a. 2002). Aangezien bij studentenoverlast sprake is van een afname van sociale cohesie kan bovenstaand effect ook worden verwacht voor deze vorm van overlast. Het is echter de vraag of het effect ook geldt voor de studentenoverlast in Groningen.

2.4 Leefstijlverschillen en normen

De gedragsnormen van studenten kunnen verschillen van de gedragsnormen van de overige bewoners in een buurt. Dit komt voort uit het verschil in leefstijl van studenten en bewoners met een reguliere baan (Allinson 2006). Studenten vinden voornamelijk gezelligheid en een gemeenschapsgevoel belangrijk terwijl bewoners met een reguliere baan vooral een goede balans tussen leven en werk belangrijk

vinden (Insch en Sun 2013). Met gezelligheid en gemeenschapsgevoel wordt bedoeld hoe gemakkelijk het is om anderen te ontmoeten en vrienden te maken, de culturele diversiteit in een stad en het gevoel van het zijn van één gemeenschap. Studenten zullen om deze redenen vaker tot laat opblijven om uit te gaan in de stad of om naar feestjes te gaan. Als gevolg van die feestjes staan ze 's ochtends later op dan mensen met een reguliere baan (Allinson 2006). Tijdens het uitgaan geven studenten over het algemeen relatief veel geld uit aan drank (Chatterton 2010). Bij terugkomst maken ze mede hierdoor vaak veel geluid en houden ze weinig rekening met de andere bewoners die op dat tijdstip al slapen, omdat ze een reguliere baan hebben. Er kan dus een conflict ontstaan tussen beide leefstijlen omdat de gedragsnormen verschillen (Allinson 2006).

Daarnaast kan de grote aanwezigheid van studenten invloed hebben op de sociale norm in een buurt. Met deze grote aanwezigheid van studenten wordt de overheersing van een relatief grote hoeveelheid studenten de buurt bedoeld. De algemene sociale norm is bijvoorbeeld dat er geen afval op straat wordt gegooid. Toch gooien studenten in Groot-Brittannië eerder afval op straat in plaats van in de containers en zetten ze zich niet in voor het onderhoud van de buurt (Hubbard 2009). Daarnaast is uit het optreden van lokale actiegroepen een verandering waar te nemen in het aanpakken van problemen met geluid en antisociaal gedrag (Hubbard 2008). Er kan dus geconcludeerd worden dat de studenten in Groot-Brittannië zich minder houden aan de sociale normen in een buurt.

Uit het onderzoek van Insch en Sun (2013) is onder andere naar voren gekomen dat overige bewoners veel waarde hechten aan de natuurlijke omgeving. Zij noemden dit als een van de belangrijkste aspecten van het wonen in een stad. Onder de natuurlijke omgeving worden onder andere het stadslandschap (dus hoe een stad eruit ziet qua groen, netheid) en het uitzicht verstaan. Om de natuurlijke omgeving goed te kunnen onderhouden, zullen de bewoners de sociale normen proberen na te leven. Door de tegenstelling tussen studenten en andere bewoners wat het naleven van de sociale normen betreft, kan wederom een conflict ontstaan tussen beide soorten bewoners in een buurt. Er wordt verwacht dat bovenstaande situatie ook toepasbaar zal zijn op de Groningse studenten en de andere bewoners.

2.5 Huizenprijzen

Een ander negatief gevolg van veel studenten in een woongebied is de inflatie van huizenprijzen (Allison 2006). In de gebieden waar sprake was van inflatie van de huizenprijzen door de komst van studenten werd de prijs van huizen lager. De waardedaling van woningen geeft volgens Smith (2002) ook aan dat inflatie van de vastgoedprijzen een gevolg is van studentificatie. Verder geeft hij aan dat steeds meer woningen in Groot-Brittannië in de particuliere huursector vallen, doordat huiseigenaren woonruimte aan gaan bieden voor studenten. Er worden zogenoemde 'Houses in Multiple Occupation' (HMO'S) aangeboden. Dit zijn huizen waar op zijn minst drie personen wonen, die niet tot één gezin behoren en die toilet, badkamer of

keuken delen (www.gov.uk). Door het toenemende aanbod van HMO's vallen steeds meer woningen in de particuliere huursector. Daardoor is er meer woongelegenheden voor studenten en minder voor andere bewoners waardoor zij uit deze buurten zullen vertrekken (www.gov.uk).

3. METHODEN

Aan de hand van een enquête is een nulmeting uitgevoerd naar de ervaren studentenoverlast in de volgende straten: Jupiterstraat, Marsstraat, Aquamarijnstraat, Willemstraat, Tweede Willemstraat en Radijsstraat. Deze straten zijn ingedeeld in vier categorieën (zie ook inleiding). Voor het onderzoek zijn vragen gesteld aan 276 bewoners over onderwerpen als leefbaarheid, veiligheid, ervaren overlast, studenten en maatregelen tegen de studentenoverlast. Elke interviewer heeft ongeveer 20 tot 25 respondenten geïnterviewd. In dit hoofdstuk is het verloop van het onderzoek en de achtergrondkenmerken van de respondenten besproken.

3.1 Verloop onderzoek

Alle bewoners van de vier categorieën hebben voorafgaand aan het onderzoek een brief ontvangen namens de Gemeente Groningen. In deze brief zijn de bewoners geïnformeerd over het onderzoek en het doel ervan. Daarnaast is vermeld wanneer de onderzoekers langs zouden komen om de enquêtes af te nemen. Gedurende vier weken is zowel 's ochtends, 's middags als 's avonds geprobeerd enquêtes af te nemen om zo de respons te vergroten. Indien een respondent niet voor januari 2014 in de straat woonachtig was, is er geen enquête bij de respondent afgenomen. De reden hiervoor is dat de respondent niet lang genoeg in de straat woonachtig is om een inschatting te kunnen geven van de mate van overlast. Het onderzoek is gericht op de studentenoverlast en daarom zijn geen enquêtes afgenomen bij studenten, maar alleen bij overige bewoners in de straten.

In de vier straten bevinden zich in totaal 1.056 adressen. Bij 780 huishoudens is het niet gelukt om een enquête af te nemen. De reden hiervoor is dat bewoners herhaaldelijk niet thuis waren, niet open deden of omdat het adres bewoond werd door studenten. Van deze 780 huishoudens, hebben 74 respondenten aangegeven niet mee te willen werken aan het onderzoek (tabel 3.1).

Tabel 3.1 Respons en non-respons naar categorie in absolute aantallen en percentage

	I. Particulier en weinig overlast (n=71)	II. Particulier en veel overlast (n=81)	III. Corporatief en weinig overlast (n=60)	IV. Corporatief en veel overlast (n=64)
Geen medewerking	13 (6%)	23 (13%)	17 (9%)	21 (6%)
Studenten	40 (20%)	17 (9%)	24 (12%)	54 (12%)
Niet bereikt	77 (38%)	59 (33%)	101 (51%)	326 (70%)
Medewerking	71 (35%)	81 (45%)	60 (30%)	64 (14%)
Totaal	201 (100%)	180 (100%)	199 (100%)	465 (100%)

De enquêtes zijn afgenomen in de periode van 27 maart tot 28 april 2014. De duur voor het afnemen van een enquête varieerde van 15 minuten tot 45 minuten en was met name afhankelijk van de antwoorden van de respondenten op de open vragen. De enquête is opgedeeld in zeven verschillende onderdelen. Dit zijn de onderdelen veiligheid, overlast, maatregelen, leefbaarheid, studentenoverlast, achtergrondkenmerken en leefritme.

Na het afnemen van de enquêtes zijn alle data ingevoerd om hiermee statistische analyses te kunnen doen om op deze manier de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Een p -waarde kleiner dan 0,05 is significant. Marginaal significant is een p -waarde tussen de 0,05 en de 0,10.

3.2 Vragenlijst

Hieronder volgt voor ieder onderdeel van de enquête hoe dit onderdeel gemeten is. Hierbij wordt de volgorde aangehouden waarop de onderdelen in de enquête behandeld werden.

Veiligheidsgevoel

Het veiligheidsgevoel is gemeten met de vraag 'Voelt u zich 's avonds wel eens onveilig in uw straat?'. Deze vraag is zo gehercodeerd dat duidelijk onderscheid te maken is of bewoners zich onveilig voelen of niet. Als bewoners zich nooit of zelden onveilig voelen hebben ze een score van '0' gekregen, bewoners die zich soms onveilig voelen hebben een score van '1' en bewoners die zich vaak of altijd onveilig voelen hebben een score van '2' op de nieuwe variabele. Hoe lager de score hoe veiliger de bewoners zich voelen.

Leefbaarheid

De leefbaarheid is onderzocht aan de hand van twee vragen. De eerste is: 'Wat vindt u van de buurt waarin u woont?'. De getallen zijn afgerond op hele cijfers, waarbij een 5-punts Likert-schaal is gebruikt. Waarbij geldt 1 = zeer onprettige buurt en 5 = zeer prettige buurt. De tweede vraag is: 'Bent u van plan om in de nabije toekomst te verhuizen?'. Hier is wederom een 5-punts Likert-schaal gebruikt waarbij geldt 1 = beslist niet en 5 = heb reeds nieuwe huisvesting/woning gevonden.

Leefritme

Om een inschatting te kunnen maken van de mate waarin overlast ervaren zou kunnen worden, is vervolgens gevraagd hoeveel tijd bewoners gemiddeld thuis doorbrengen op verschillende dagen van de week.

Overlast

Overlast is gemeten door te vragen of en hoe vaak door de respondent in de afgelopen 12 maanden overlast is ervaren. Als overlast is ervaren, is gevraagd hoe vaak dit overdag, 's avonds of 's nachts is. Hierbij waren de keuzemogelijkheden nooit, zelden,

soms, vaak of altijd. Daarnaast is gevraagd of de overlast meestal doordeweeks, in het weekend of op beide momenten plaatsvindt. Daarna is gevraagd waarvan overlast is ervaren en door wie dit werd veroorzaakt. In het bijzonder werd gevraagd naar overlast van geluid, afval op straat, vandalisme en fietsen op de stoep. Als overlast te maken had met studenten, is gevraagd waarom de bewoners denken dat de overlast te maken had met studenten en waaruit dit werd afgeleid. Vervolgens is gevraagd of wel eens is geklaagd over overlast bij de huisbaas van het studentenhuis of -appartement, waarover deze klacht in dat geval ging en of het iets heeft opgeleverd. Ten slotte is gevraagd of en hoe vaak bewoners zelf wel eens een melding hadden gekregen dat zij overlast veroorzaakten en om welke vorm van overlast dit ging.

Gevolgen studentenoverlast

Vervolgens zijn enkele vragen gesteld over veranderingen in woningwaarde en overlast veroorzaakt door studenten. De eerste vraag betrof een inschatting van hoeveel procent van de bewoners in de straat student is en of dit percentage in de laatste tien jaar is veranderd. Als respondenten aangaven dat het relatieve aantal studenten is veranderd, is gevraagd of dit de waarde en fysieke kwaliteit van hun huis heeft verbeterd, verslechterd of dat er geen verandering is opgetreden. Ook is de vraag gesteld of de mate van overlast is veranderd door de verandering in het aantal studenten. Vervolgens is gevraagd welke positieve aspecten worden ervaren aan het wonen in een straat met veel studenten en of de studenten een economische bijdrage leveren in de buurt. Ten slotte is gevraagd of bepaalde gemeentelijke voorzieningen niet meer worden aangeboden, omdat er relatief veel studenten in de straat wonen en of respondenten dit een probleem vinden.

Woongenot

Woongenot is gemeten aan de hand van een aantal stellingen. Deze stellingen zijn “Ik heb voldoende privacy in mijn straat”, “Er zijn genoeg faciliteiten in mijn straat”. “Ik vind mijn straatgenoten prettig” en “Ik ervaar geen geluidsoverlast in mijn straat”. De respondenten konden op deze vragen aangeven of ze het hiermee eens, mee oneens of noch mee eens of noch mee oneens waren.

Maatregelen

Het laatste onderzoeksonderwerp is maatregelen. De eerste vraag van dit onderwerp betrof de maatregelen die bewoners zelf treffen om studentenoverlast tegen te gaan. Als de respondent niets deed om studentenoverlast tegen te gaan, is naar de reden daarvoor gevraagd. Vervolgens is aan de respondent gevraagd wie verantwoordelijk is voor het aanpakken van studentenoverlast. Daarna is gevraagd of voldoende maatregelen worden genomen om studentenoverlast aan te pakken. Als dit niet het geval was volgens de respondent, is gevraagd naar maatregelen die volgens de respondent genomen zouden moeten worden om studentenoverlast te verminderen. De laatste vraag betreft de bekendheid van de respondent met de maatregelen van de Gemeente Groningen voor het aanpakken van studentenoverlast.

Een index voor studentenoverlast

Een variabele is aangemaakt om de totale studentenoverlast in kaart te brengen en om daar verdere analyses mee te doen. Deze variabele bevat alle, door de bewoners aangegeven, soorten studentenoverlast. Op deze manier kan gekeken worden hoeveel bewoners precies studentenoverlast ervaren. Deze variabele heeft een N van 161 doordat 161 bewoners aangegeven last te hebben van een vorm van studentenoverlast en is gebruikt tijdens de onderstaande analyses.

Afsluitend zijn aan de respondent nog enkele achtergrondkenmerken gevraagd. Deze worden in de volgende paragraaf behandeld.

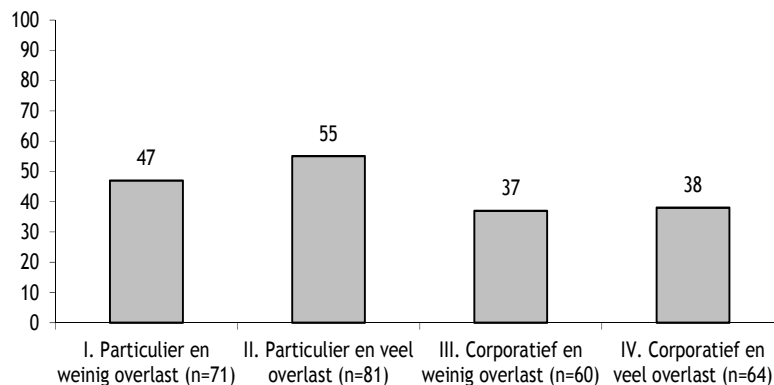
3.3 Achtergrondkenmerken

Deze paragraaf geeft in diverse tabellen en grafieken weer hoe de achtergrondkenmerken van de respondenten er per categorie uit zien.

Gemiddelde leeftijd

In figuur 3.1 is de gemiddelde leeftijd van de respondenten per straat weergegeven. De gemiddelde leeftijd van de respondenten varieert van 37 tot 55 jaar. De gemiddelde leeftijd in de straten met corporatief woningbezit ligt lager dan in de andere straten. Gemiddeld zijn de bewoners in categorie III en IV 17 of 18 jaar jonger vergeleken met categorie II ($F(3, 272) = 23,2, p < 0,01$).

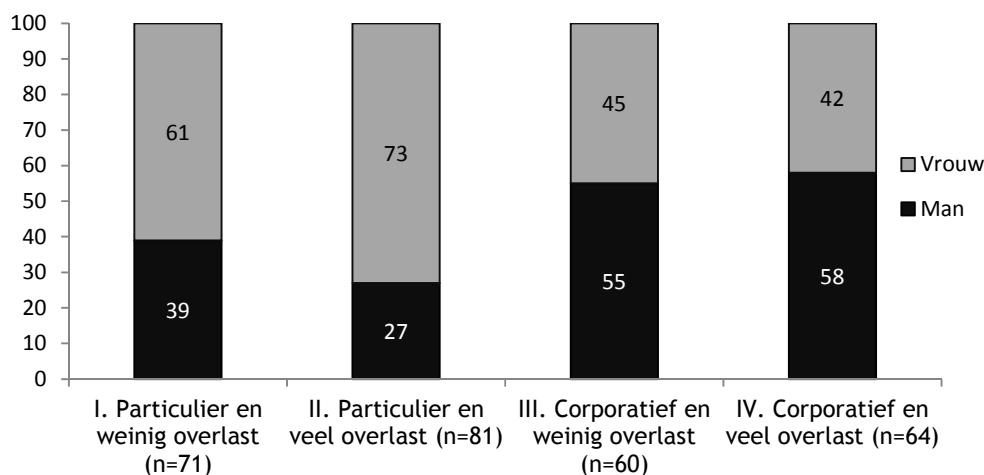
Figuur 3.1 gemiddelde leeftijd per categorie

Geslacht

In figuur 3.2 is het geslacht per categorie weergegeven. Hieruit blijkt dat in de straten die behoren tot de categorieën III en IV meer mannen zijn geïnterviewd, terwijl in de straten die behoren tot de categorieën I en II meer vrouwen zijn geïnterviewd. Het verschil tussen het aantal mannen en vrouwen per categorie is significant ($\chi^2(3) = 17,8, p < 0,01$).

Figuur 3.2 Geslacht naar categorie in percentage

Opleidingsniveau

In tabel 3.2 is het verschil in opleiding van de respondenten per straat weergegeven. In alle straten hebben de hoogopgeleiden (HBO en WO geschoolden) een groot aandeel in het aantal respondenten. In de categorie I is dit percentage het hoogst. Het verschil in opleidingsniveau tussen de verschillende categorieën is na toetsing significant gebleken ($\chi^2(9) = 27.3, p = 0.001$).

Tabel 3.2 Hoogst genoten opleiding naar categorie in percentage

	I. Particulier en weinig overlast (n=70 (1 missing))	II. Particulier en veel overlast (n=81)	III. Corporatief en weinig overlast (n=60)	IV. Corporatief en veel overlast (n=64)
Lager opgeleid	3	15	7	7
Gemiddeld opgeleid	14	24	40	42
Hoog opgeleid	81	58	53	48
Anders	2	3	-	2
Totaal	100	100	100	100

Tabel 3.3 Burgerlijke staat naar categorie, in percentage

	I. Particulier en weinig overlast (n=71)	II. Particulier en veel overlast (n=81)	III. Corporatief en weinig overlast (n=60)	IV. Corporatief en veel overlast (n=64)
Getrouwd	16	49	3	23
Samenwonend	23	15	23	19
Alleenstaand	58	30	73	47
Woont bij ouders	1	3	-	-
Woont bij anderen	-	3	-	11
LAT-relatie	3	1	-	-
Totaal	100	100	100	100

Burgerlijke staat

In tabel 3.3 is de burgerlijke staat van de respondenten per straat weergegeven. In categorie II wonen relatief veel getrouwde of samenwonende stellen. In de categorieën

I en III is ongeveer de helft van de bewoners alleenstaand. Het percentage alleenstaanden is in categorie III met 73% het hoogst ($\chi^2(15) = 71,6, p < 0,01$).

Hoofdbezigheid overdag

In tabel 3.4 is de hoofdbezigheid overdag van de respondenten per straat weergegeven. Het percentage respondenten dat overdag werkt varieert per straat van 48% voor categorie II tot 88% voor categorie III. In categorie II wonen relatief veel gepensioneerde respondenten. Dit past ook bij de relatief hoge gemiddelde leeftijd van 55 jaar in deze straten. De meeste gepensioneerden (50%) zijn woonachtig in categorie I ($\chi^2(30) = 61,4, p = 0,001$).

Tabel 3.4 Huidige hoofdbezigheid overdag naar categorie, in percentage

	I. Particulier en weinig overlast (n=71)	II. Particulier en veel overlast (n=81)	III. Corporatief en weinig overlast (n=60)	IV. Corporatief en veel overlast (n=64)
Betaalde werkzaamheden	76	48	88	56
Huisvrouw/huisman	3	13	2	8
Scholier	-	-	2	2
Werkloos	3	5	3	16
Gepensioneerd	11	22	2	11
Arbeidsongeschikt	3	1	2	5
ZZP-er	-	3	-	2
Thuis werken	3	4	2	-
Vrijwilligerswerk	-	3	-	-
Mantelzorg	-	1	-	-
Weet niet/ wil niet zeggen	1	-	-	2
Totaal	100	100	100	100

Eigenaar woning

In tabel 3.5 is de eigenaar van de woning per straat weergegeven. Zoals van tevoren al is gesteld hebben de categorieën I en II veel particulier woningbezit, terwijl bij de categorieën III en IV het overgrote deel van de huizen eigendom is van de wooncorporaties Nijestee en Patrimonium ($\chi^2(9) = 204,0, p < 0,001$).

Tabel 3.5 Eigenaar woning naar categorie in percentage

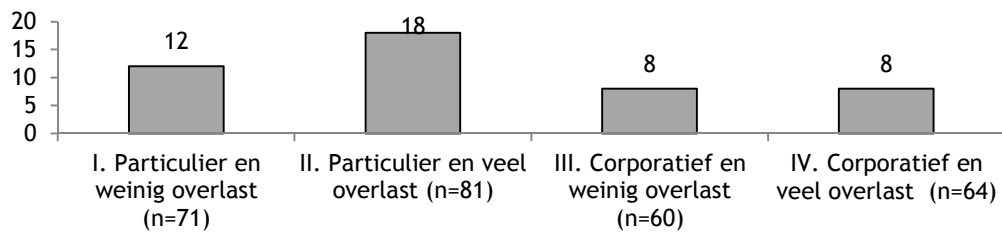
	I. Particulier en weinig overlast (n=71)	II. Particulier en veel overlast (n=81)	III. Corporatief en weinig overlast (n=60)	IV. Corporatief en veel overlast (n=64)
Respondent zelf	75	61	5	16
Particulier	21	26	12	-
Woningcorporatie	-	3	83	83
Overig	4	11	-	2
Totaal	100	100	100	100

Gemiddeld aantal jaren wonend in de straat

In figuur 3.3 is het gemiddeld aantal jaren dat de respondent in de straat woont weergegeven. Deze gemiddelden variëren tussen de verschillende categorieën van acht

tot 18 jaar. In categorie II wonen de respondenten gemiddeld het langst, in categorie IV gemiddeld het kortst ($F(3, 272) = 15,0, p < 0,001$).

Figuur 3.3 Gemiddeld aantal jaren woonachtig in de straat

Waar wonen studenten in de straat

In tabel 3.6 is per straat weergegeven waar studenten wonen ten opzichte van de respondenten. Opvallend is dat in categorie II 80% van de respondenten aangeeft geen studenten als directe burens te hebben. In de overige categorieën varieert het percentage van 38% tot 48%. De meeste respondenten die wel studenten als directe burens hebben, geven aan dat deze aan één zijde naast hen wonen.

Tabel 3.6 Waar wonen studenten in de straat

	I. Particulier en weinig overlast (n=71)	II. Particulier en veel overlast (n=81)	III. Corporatief en weinig overlast (n=60)	IV. Corporatief en veel overlast (n=64)
Geen direct burens die student zijn	48	80	38	44
Boven respondent	14	-	12	2
Onder respondent	-	-	12	-
Eén zijde naast respondent	23	19	18	28
Beide zijdes naast respondent	6	1	7	8
Zowel boven als onder respondent	4	-	5	3
Zowel naast als onder respondent	1	-	5	8
Weet niet	4	-	3	8
Totaal	100	100	100	100

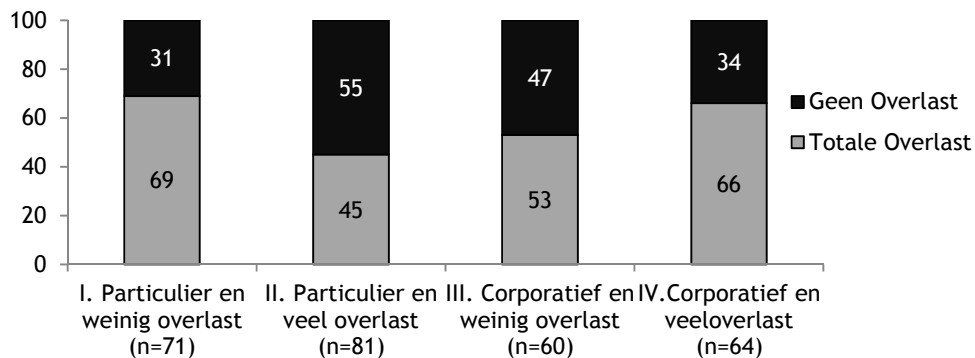
4. RESULTATEN

In dit hoofdstuk worden de resultaten over overlast en specifiek studentenoverlast besproken. Hierbij wordt gekeken naar de volgende onderwerpen: studentenoverlast, vormen van overlast, veiligheidsbeleving, leefbaarheidsbeleving, maatregelen tegen studentenoverlast, woongenot, leefritme, positieve aspecten van studenten en de verantwoordelijkheid voor het aanpakken van studentenoverlast.

4.1 Ervaren overlast

In figuur 4.1 is een overzicht weergegeven van de bewoners die overlast ervaren in procenten per categorie. Enkele opvallende bevindingen zijn dat het percentage in categorie II het laagst is en in categorie I het hoogst is. Dit is opvallend gezien de verwachting dat het percentage in categorie II hoger zou zijn. Verder geeft tweederde van de bewoners in categorie IV aan overlast te ervaren, wat in lijn is met de verwachting. In categorie III geeft de helft aan dat ze overlast ervaren. Bij categorie I geeft bijna 70% aan overlast te ervaren. De verschillen tussen de straatcategorieën wat de ervaren overlast betreft zijn na toetsing significant gebleken ($\chi^2(6) = 13,5, p = 0,04$).

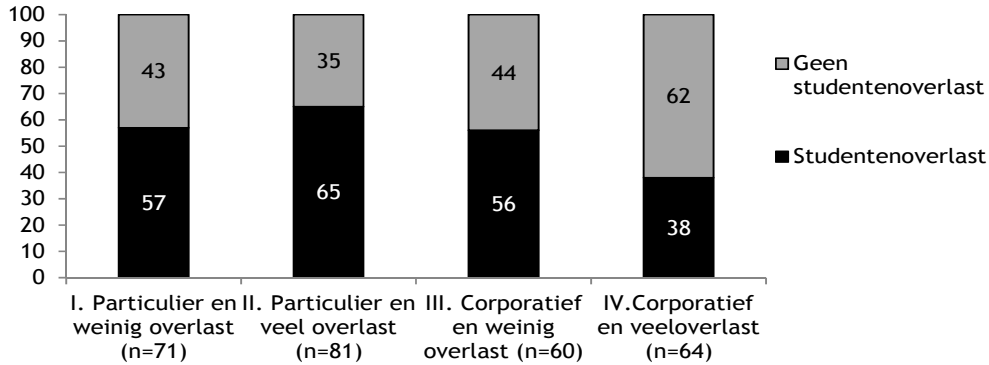
Figuur 4.1 Totale overlast per straat in percentage

In figuur 4.2 is weergegeven welk percentage van de overlast per categorie veroorzaakt wordt door studenten en welke door niet-studenten. In categorie II is het percentage van de overlast dat veroorzaakt wordt door studenten 57%. In categorie I wordt 65% van de totale overlast veroorzaakt door studenten. Categorie I scoorde het laagste percentage in ervaren overlast, maar het aandeel dat veroorzaakt wordt door studenten in deze ervaren overlast is het hoogste. Dit is een opmerkelijke bevinding. In categorie III wordt iets meer dan de helft van de totale overlast veroorzaakt door studenten. In categorie IV wordt 'slechts' 38% van de totale overlast veroorzaakt door studenten. Dit is opvallend, aangezien het percentage ervaren overlast het hoogste is in deze categorie. Dit impliceert dat veel van de overlast die de bewoners ervaren in deze categorie niet veroorzaakt wordt door studenten. Dit is opmerkelijk gezien het hoge

percentage studenten dat in deze categorie IV woont. Een mogelijke verklaring kan zijn dat de studenten zich clusteren in de flats.

Figuur 4.2 Percentage studentenoverlast van totale overlast

In tabel 4.1 is een overzicht weergegeven van de frequentie studentenoverlast per categorie. Categorie IV springt er meteen uit, een heel hoog percentage van de bewoners die aangeeft last te hebben van studentenoverlast geeft aan dat dit wekelijks het geval is. Ook is er nog een noemenswaardig percentage van de bewoners dat aangeeft dagelijks overlast te ervaren van studenten. Bij de andere categorieën ligt het merendeel van de ervaren overlast op een enkele keer, waarbij nog opgemerkt moet worden dat bij categorie II relatief veel bewoners ook aangeven dagelijks overlast te ervaren van studenten. Dit is in veel mindere mate tot zelfs niet aanwezig bij de twee categorieën met weinig verwachte overlast.

Tabel 4.1 Frequentie studentenoverlast per straat

Straten	I. Particulier en weinig overlast (n=28)	II. Particulier en veel overlast (n=24)	III. Corporatief en weinig overlast (n=18)	IV. Corporatief en veel overlast (n=16)
(Bijna) Nooit	4	-	-	-
Een enkele keer	64	62	67	12
Maandelijks	14	17	22	13
Wekelijks	14	4	11	56
Dagelijks	4	17	0	19
Totaal	100	100	100	100

Uit de resultaten kan geconcludeerd worden dat de ervaren overlast significant verschillend is per categorie ($F(3,82) = 7,8, p < 0,01$). Hiermee kan gesteld worden dat de frequentie waarmee bewoners overlast ervaren significant verschilt per categorie. In figuur 4.1 werd dat al redelijk duidelijk door middel van de afwijkende percentages en dat wordt hier nogmaals verduidelijkt.

4.2 Vormen van studentenoverlast

Verschillende vormen van studentenoverlast worden ervaren door de bewoners van de vier onderzochte categorieën. Fietsen op de stoep, geluidsoverlast van muziek/feestjes, schreeuwende studenten en troep op straat zijn allemaal voorbeelden van soorten studentenoverlast die respondenten ervaren. In tabel 4.2 is per categorie weergegeven welk percentage van de bewoners aangeeft last te hebben van een of meerdere vormen van de overlast. Het percentage telt niet op tot 100% omdat respondenten bij deze vraag meerdere antwoorden hebben gegeven. Getoetst is of per straatcategorie er significante verschillen bestaan in de ervaring van de verschillende vormen van overlast. Er is een significant verschil gevonden tussen de straatcategorieën voor overlast van criminaliteit ($\chi^2(3) = 10,6, p = 0,01$), studentenoverlast ($\chi^2(3) = 38,1, p < 0,01$), geluidsoverlast veroorzaakt door studentenfeestjes/muziek ($\chi^2(3) = 17,9, p < 0,01$) en geluidsoverlast algemeen ($\chi^2(3) = 10,7, p = 0,01$). Bij de overige categorieën is geen significant verschil gevonden tussen de verschillende straatcategorieën. Concluderend kan gesteld worden dat bij de vormen criminaliteit, studentenoverlast, studentenoverlast feestjes/muziek en geluidsoverlast algemeen significante verschillen bestaan tussen de verschillende straatcategorieën. Dit wil zeggen dat het aantal meldingen door bewoners van die vormen van overlast per straatcategorie significant verschilt.

Tabel 4.2 Vormen overlast per straat in percentage

Straten	I. Particulier en weinig overlast (n=71)	II. Particulier en veel overlast (n=81)	III. Corporatief en weinig overlast (n=60)	IV. Corporatief en veel overlast (n=64)	Totaal
Criminaliteit	13	4	3	20	10
Fietsen op de stoep	6	4	3	0	3
Studenten	1	16	2	0	5
Studenten-feestjes/muziek	17	4	28	19	16
Schreeuwende studenten	15	4	7	11	9
Geluidsoverlast algemeen	34	16	18	44	28
Overlast niet te maken met studenten	25	9	17	31	20
Geen overlast	30	54	47	34	43
Totaal	100	100	100	100	100

4.3 Invloed studentenoverlast op veiligheidsbeleving

Eerst is nagegaan of er een verschil is in het gemiddelde rapportcijfer dat bewoners voor de veiligheid in hun straat hebben gegeven tussen de verschillende straatcategorieën. Hierbij is onderscheid gemaakt naar bewoners die wel overlast ervaren en bewoners die geen overlast ervaren. Daarna is er onderscheid gemaakt

tussen de bewoners die overlast ervaren van studenten en bewoners die overlast ervaren die niet veroorzaakt wordt door studenten.

Na toetsing is gebleken dat een verschil bestaat tussen de gemiddelde rapportcijfers die bewoners geven voor de veiligheid in de straat wanneer gekeken wordt naar of de bewoners wel of geen overlast ervaren. De bewoners die geen overlast ervaren geven de veiligheid in de straat gemiddeld een rapportcijfer van 7,6 en de bewoners die wel overlast ervaren geven de veiligheid in de straat gemiddeld een rapportcijfer van 7,2 (tabel 4.3). Dit verschil is significant ($t(273) = -2,9, p < 0,01$).

In de volgende analyse is per straat getoetst of significante verschillen bestaan tussen bewoners die geen overlast ervaren en wel overlast ervaren in het rapportcijfer voor de veiligheid in de straat. Zowel bij categorie II en bij categorie III is een significant verschil zichtbaar in het rapportcijfer dat de bewoners geven voor de veiligheid in de straat (tabel 4.4). In deze categorieën voelt men zich dus veiliger wanneer er geen overlast wordt ervaren in de straat. Bij de twee overige categorieën is geen significant verschil in rapportcijfers voor de veiligheid in de straat gevonden.

Tabel 4.3 Gemiddeld rapportcijfer voor de veiligheid in de straat per categorie

Straten	I. Particulier en weinig overlast (n=71)	II. Particulier en veel overlast (n=80)	III. Corporatief en weinig overlast (n=60)	IV. Corporatief en veel overlast (n=64)
Wel overlast ervaren	7,9 (n=50)	6,7 (n=37)	7,5 (n=32)	6,7 (n=42)
Geen overlast ervaren	8,1 (n=21)	7,4 (n=43)	8,3 (n=28)	6,9 (n=22)

I. $t(69) = -1,12, p = 0,27$, II. $t(78) = -2,42, p = 0,02$.

III. $t(58) = -3,51, p < 0,01$, IV. $t(62) = -5,53, p = 0,60$.

Bij de volgende analyses is onderscheid gemaakt in de oorzaken van de ervaren overlast. Gekeken is naar overlast die veroorzaakt wordt door studenten en overlast die niet veroorzaakt wordt door studenten. Wanneer onderscheid wordt gemaakt tussen de oorzaken van de ervaren overlast is een marginaal significant verschil gevonden in de gemiddelde rapportcijfers ($t(158) = -1,7, p = 0,09$). De bewoners die studentenoverlast ervaren beoordelen de veiligheid in hun straat met een hoger rapportcijfer (7,4) dan de bewoners die overlast ervaren veroorzaakt door anderen dan studenten (7,0).

Bij deze analyse is vervolgens wederom onderscheid gemaakt in de verschillende straatcategorieën. Per straatcategorie is getoetst of het rapportcijfer van veiligheid verschilt tussen bewoners die overlast ervaren van studenten en bewoners die overlast ervaren van andere oorzaken zoals criminaliteit. Het resultaat uit deze toetsing is dat geen enkel significant verschil gevonden is in een van de straatcategorieën. Geconcludeerd kan worden dat het rapportcijfer van bewoners die studentenoverlast ervaren niet significant verschilt van het rapportcijfer voor de veiligheid dat bewoners

geven die last hebben van andere vormen van overlast. In bijlage 1 (tabel B1.1) staan de bijbehorende gegevens.

Analyse veiligheidsgevoel

Het rapportcijfer voor de veiligheid in de straat is niet de enige manier waarop de veiligheid in de straat is gemeten. De bewoners is namelijk ook specifiek gevraagd naar het veiligheidsgevoel. In tabel 4.4 is zichtbaar dat de meeste bewoners zich nooit of zelden onveilig voelen in hun straat.

Tabel 4.4 Verdeling van veiligheidsgevoel

	Percentages	Aantallen
Voelt zich nooit/zelden onveilig	78%	216
Voelt zich soms onveilig	14%	40
Voelt zich vaak/altijd onveilig	7%	18

Bij deze analyses is eerst gekeken of een verschil in het veiligheidsgevoel zichtbaar is tussen bewoners die overlast ervaren en bewoners die geen overlast ervaren. Daarna is onderscheid gemaakt tussen bewoners die overlast ervaren van studenten en bewoners die overlast ervaren anders dan van studenten.

Bij de toetsing is geen significant verschil gevonden in het veiligheidsgevoel van bewoners wanneer onderscheid wordt gemaakt tussen bewoners die wel overlast ervaren en bewoners die geen overlast ervaren ($t(271) = 1,5$, $p = 0,15$). In bijlage 1 (tabel B1.2) staan verdere bijbehorende gegevens.

In het onderzoek zijn verschillende straatcategorieën vergeleken. In deze analyse is daar ook onderscheid in gemaakt. In geen enkele categorie is een significant verschil gevonden in het veiligheidsgevoel van bewoners als onderscheid wordt gemaakt tussen bewoners die wel of geen overlast hebben ervaren (bijlage 1, tabel B1.3).

Voor verdere verdieping is gekeken of een verschil zichtbaar is in het veiligheidsgevoel van bewoners als onderscheid wordt gemaakt tussen bewoners die overlast ervaren van studenten en bewoners die overlast ervaren door andere oorzaken. Hier is echter geen significant verschil gevonden ($t(158) = -0,2$, $p = 0,88$).

Ook bij deze analyse is onderscheid gemaakt per straatcategorie. Wederom is in geen enkele categorie een significant verschil gevonden in het veiligheidsgevoel van bewoners als onderscheid wordt gemaakt tussen bewoners die overlast ervaren van studenten en bewoners die overlast ervaren door andere oorzaken. De bijbehorende analyse staat in bijlage 1 (tabel B1.4).

4.4 Invloed studentenoverlast op leefbaarheid

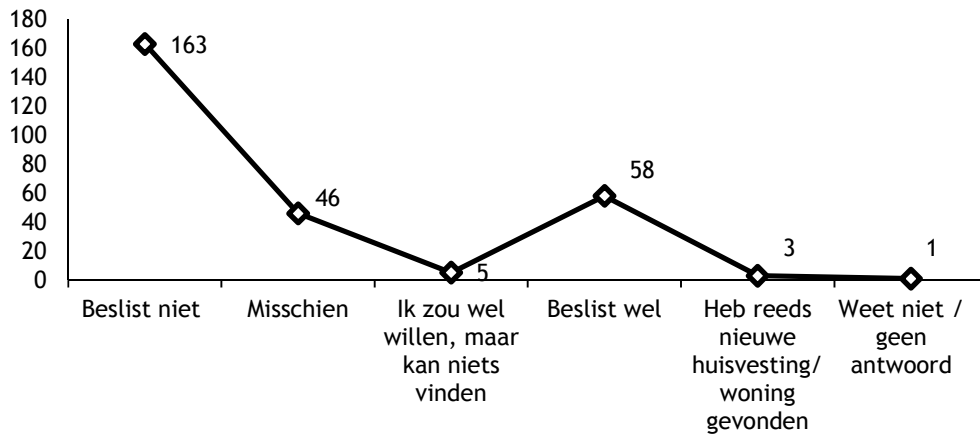
De volgende analyses gaan over de leefbaarheidsbeleving van bewoners in de buurt. Eerst is leefbaarheid van alle straten gezamenlijk geanalyseerd. Vervolgens is de leefbaarheid per straat geanalyseerd. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen bewoners

die wel overlast ervaren en bewoners die geen overlast ervaren. Daarna is onderscheid gemaakt in bewoners die studentenoverlast ervaren en bewoners die overlast ervaren door andere oorzaken.

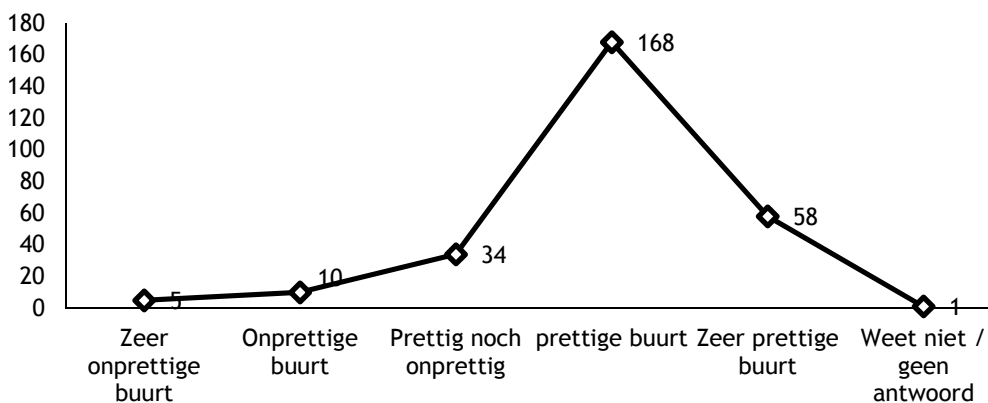
In de figuren 4.3 en 4.4 zijn twee vragen uit de enquête weergegeven. Hierin is te zien of bewoners van plan zijn om in de nabije toekomst te verhuizen en wat bewoners van hun buurt vinden. Alle straatcategorieën zijn hierin tezamen weergegeven. Bij de analyse van de vraag of bewoners van plan zijn in de nabije toekomst te verhuizen is te zien dat de meeste bewoners, namelijk 60%, ‘beslist niet’ willen verhuizen. Toch geeft ook een redelijk groot deel (21%) van de bewoners aan ‘beslist wel’ te willen verhuizen en een iets kleiner deel geeft aan hierover na te denken (17%).

In de onderste figuur is te zien dat de ruime meerderheid van de bewoners de buurt prettig tot zeer prettig vindt, 82% van de bewoners geeft dit aan. Slechts 6% van de bewoners geeft aan dat zij hun buurt onprettig of zelfs zeer onprettig vinden.

Figuur 4.3 Frequentie prettigheid buurt

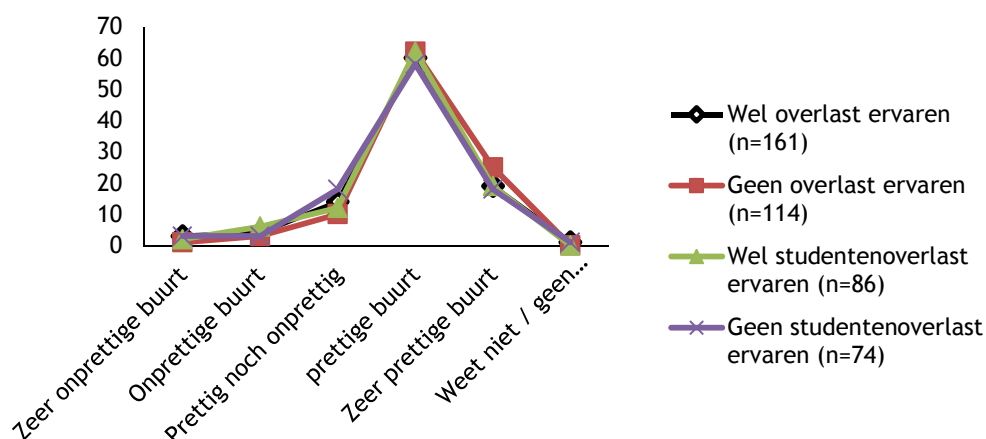

Figuur 4.4 Frequentie van plan in nabije toekomst te verhuizen

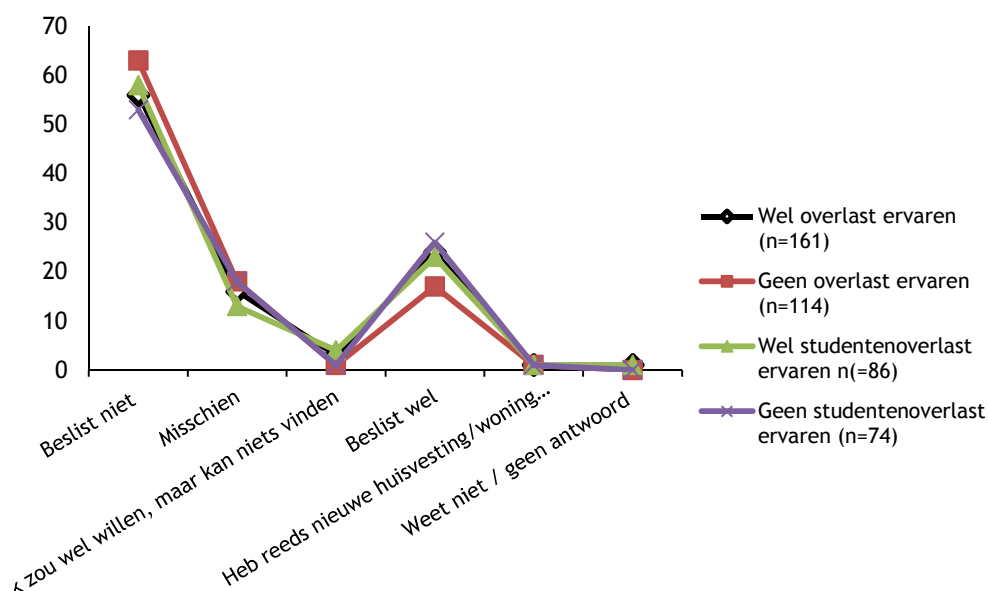
Vervolgens is gekeken of (studenten)overlast een significant effect heeft op de leefbaarheid van de buurt voor de bewoners. Hierbij is een verschil gemaakt tussen wel en geen overlast ervaren en daarna is dat verschil uitgesplitst in wel studentenoverlast ervaren en geen studentenoverlast ervaren. In figuur 4.5 staat een overzicht van de percentages.

Figuur 4.5 Frequentie prettigheid buurt vergelijking wel/geen (studenten)overlast

In figuur 4.6 is gekeken of bewoners van plan zijn om in de nabije toekomst te verhuizen wanneer ze wel of geen (studenten)overlast ervaren. Ook hier zijn in de percentages geen opmerkelijke verschillen te zien. In de vorige analyse was te zien dat 59% van de respondenten ‘beslist niet’ wilde verhuizen, dit aantal ligt hier nog steeds overall rond de 59%. 21% van de respondenten gaf aan ‘beslist wel’ te willen verhuizen, ook dit aantal ligt nog steeds overall rond de 21%.

Figuur 4.6 Frequentie van plan om in de nabije toekomst te verhuizen vergelijking wel/geen (studenten)overlast ervaren in percentage

Vervolgens zijn analyses gedaan om te toetsen of significante verschillen in de wens te verhuizen zijn tussen bewoners die wel of niet overlast ervaren. De verschillen tussen de bewoners die wel overlast ervaren en bewoners die geen overlast ervaren zijn na toetsing niet significant gebleken ($\chi^2(8) = 4,5, p = 0,81$). De verschillen tussen bewoners die wel studentenoverlast ervaren en geen studentenoverlast ervaren zijn na toetsing ook niet significant gebleken ($\chi^2(4) = 1,5, p = 0,82$).

De verschillen in de prettigheid van de buurt tussen bewoners die wel of niet overlast ervaren zijn na toetsing ook niet significant gebleken ($\chi^2(8) = 4,5, p = 0,81$). Daarna is geanalyseerd of dit verschil tussen bewoners die wel of geen studentenoverlast ervaren wel significant is, dit blijkt na toetsing ook niet het geval te zijn ($\chi^2(4) = 2,0, p = 0,74$).

In de verdere analyses die per straat zijn gedaan voor de vragen, “wat vindt u van de buurt waarin u woont?” en “bent u van plan in de nabije toekomst te verhuizen?” geen significante verschillen gevonden. Deze analyses staan in bijlage 2.

4.5 Verschillen in beleving studentenoverlast

De verschillen in beleving van studentenoverlast zijn onderzocht per woningtype en achtergrondkenmerken. De achtergrondkenmerken zijn opleidingsniveau en het hebben van werk buitenshuis.

Tabel 4.10 Studentenoverlast per woningtype in percentage

	Benedenwoning	Bovenwoningen	Rijtjeswoning	Galerijflat
Wat voor woningtype is het? (n)	21	28	78	33
Studentenoverlast in percentage	62	54	62	30
Niet-Studentenoverlast in percentage	38	46	38	70

De conclusie met betrekking tot de verschillen in beleving naar woningtype en achtergrondkenmerken van bewoners is dat een significant verschil bestaat in beleving van studentenoverlast tussen de verschillende woningtypes ($\chi^2(3) = 9,8, p = 0,02$). Tabel 4.10 laat zien dat de beleving van studentenoverlast het hoogst is in de woningtypes benedenwoning en rijtjeswoning en het laagst in woningtype galerijflat. In deze analyse zijn alleen de respondenten meegenomen die aangegeven hebben overlast te ervaren.

Daarnaast blijkt geen significant verschil te bestaan in de ervaren studentenoverlast ($\chi^2(1) = 0,3, p = 0,59$) afgezet tegen de hoogst afgeronde opleiding dan wel het wel of niet hebben van werk, ($\chi^2(1) = 0,0, p = 0,89$).

4.6 Maatregelen tegen studentenoverlast

Gekeken is hoeveel bewoners bekend zijn met de maatregelen die door de Gemeente Groningen worden genomen tegen studentenoverlast. De resultaten zijn weergegeven in tabel 4.11.

Uit de analyses is gebleken dat de bewoners het meest bekend zijn met de 15%-norm, 66% van alle bewoners kent deze maatregel. Bijna de helft is bekend met het plaatsen van voldoende fietsenrekken (49%). Verder is ongeveer een kwart van de bewoners

bekend met de campagne “Leven in Stad” (26%) en de investering van de gemeente in studentenhuisen (23%). De bewoners zijn het minst bekend met toezicht op betere isolatie in studentenhuisen (11%), project studenteninzet (9%) en de inzet van studentagenten (7%).

Tabel 4.11 Bekendheid met maatregelen, in percentage

	I. Particulier en weinig overlast (n=71)	II. Particulier en veel overlast (n=81)	III. Corporatief en weinig overlast (n=60)	IV. Corporatief en veel overlast (n=64)	Totaal (n=267)
15%-norm	72	80	53	53	66
Campagne ‘Leven in Stad’	21	28	28	28	26
Toezicht op betere isolatie van studentenhuisen	10	11	7	17	11
Plaatsen van voldoende fietsenrekken	58	31	63	50	49
Investeringen van de gemeente in studentenhuisen	16	22	18	34	23
Project Studenteninzet	1	7	10	16	9
Inzet van studenten-agenten	6	1	8	13	7

Daarnaast is de bewoners gevraagd of zij vinden dat er voldoende maatregelen worden genomen om studentenoverlast aan te pakken. Een frequentietabel hiervan is weergegeven in tabel 4.12.

Een kwart van de bewoners vindt dat voldoende maatregelen genomen worden om studentenoverlast aan te pakken (25%). Ruim een kwart vindt echter dat onvoldoende maatregelen genomen worden (28%). Tot slot weet bijna de helft van de bewoners niet of voldoende maatregelen genomen worden of had geen antwoord op deze vraag (47%).

Tabel 4.12 Voldoende maatregelen tegen studentenoverlast, in percentage

	I. Particulier en weinig overlast (n=71)	II. Particulier en veel overlast (n=81)	III. Corporatief en weinig overlast (n=60)	IV. Corporatief en veel overlast (n=64)	Totaal (n=276)
Ja	18	14	50	25	25
Nee	31	35	10	33	28
Weet niet/ geen antwoord	51	52	40	42	47
Totaal	100	100	100	100	100

Vershil in overlastmaatregelen per straatcategorie

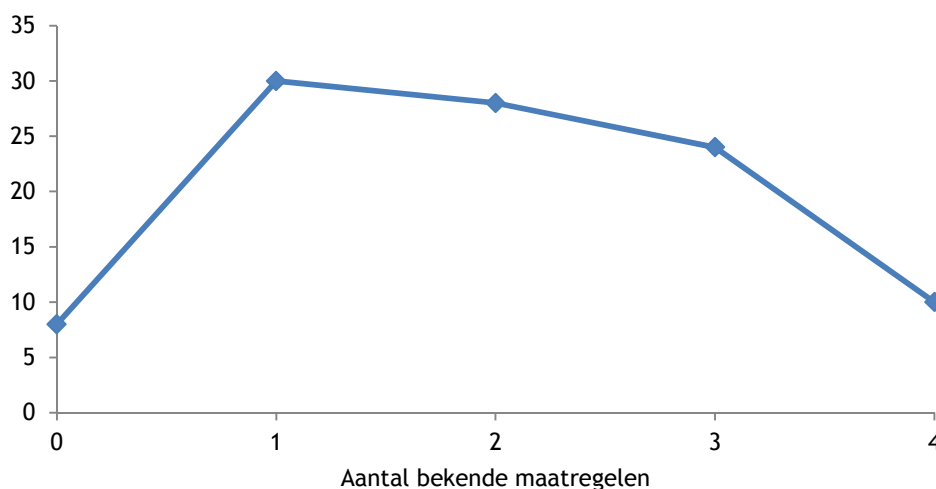
Van de bewoners uit categorie II vindt ruim eenderde (35%) dat onvoldoende maatregelen worden genomen om studentenoverlast aan te pakken. Van de bewoners uit categorie IV vindt eveneens eenderde (33%) dat onvoldoende maatregelen getroffen worden tegen studentenoverlast.

Bij bewoners die weinig overlast ervaren is een groter verschil in percentages dan bij bewoners die veel overlast ervaren. Bij de categorieën I en II vindt ook bijna eenderde van de bewoners dat onvoldoende maatregelen tegen studentenoverlast worden getroffen, terwijl in categorie III 10% van de bewoners vindt dat te weinig maatregelen getroffen worden.

Ten slotte is aan de bewoners gevraagd welke maatregelen volgens hen genomen moeten worden om studentenoverlast te verminderen. De volgende resultaten representeren de bewoners die van mening zijn dat onvoldoende maatregelen worden genomen.

Veel verschillende voorstellen worden gedaan om studentenoverlast aan te pakken. De meeste bewoners stellen voor om de 15%-norm opnieuw in te richten (29%). Ook willen veel bewoners meer richtlijnen en sancties en dat deze bovendien strikter gehandhaafd worden (22%). Verder stellen bewoners voor om aan integratie van studenten met niet-studenten te werken (13%) en om clustering van studentenhuizen te voorkomen (12%). Hiermee wordt bedoeld dat een woning met niet-studenten niet omgeven wordt door studentenwoningen. Daarnaast is voorgesteld om studenten bij elkaar op een campus te plaatsen (12%), wijkcontrole te doen (10%), voorlichting aan studenten te geven (7%), beter in onderhoud te voorzien (4%) en is het advies gegeven aan de gemeente om problemen van bewoners serieuzer moet nemen (3%). Een toelichtende tabel is te vinden in bijlage 3.

Figuur 4.7 Bekendheid met een bepaalde hoeveelheid maatregelen, in percentage

Figuur 4.7 laat zien hoeveel van de bewoners die studentenoverlast ervaren met een bepaald aantal maatregelen bekend zijn. 48 bewoners kennen één maatregel, 45

kennen twee maatregelen, 38 bewoners kennen drie maatregelen en 16 bewoners kennen vier of meer maatregelen. Eén bewoner kent vijf maatregelen en één bewoner zes.

Nagegaan is of een verband is tussen de ervaring van studentenoverlast en de bekendheid met de maatregelen tegen studentenoverlast. Uit de analyse blijkt dat verschillen in de ervaren studentenoverlast tussen bewoners die geen of meer maatregelen kennen niet significant zijn ($F(4,156) = 1,8, p = 0,13$). De ervaren studentenoverlast blijkt derhalve niet beïnvloed te worden door de bekendheid met de maatregelen.

4.7 Woongenot

Tabel 4.13 Gemiddelde ervaren studentenoverlast naar woongenot

	Mee oneens	Mee eens noch oneens	Mee eens
N	13	80	60
Gemiddelde ervaren studentenoverlast	1,46	1,58	1,48

De conclusie met betrekking tot de verschillen in de ervaren overlast naar woongenot is dat de verschillen niet significant zijn ($F(2,150) = 0,9, p = 0,41$). Geen verschil blijkt dus te bestaan in de ervaren studentenoverlast naar woongenot. Dit betekent dat de ervaren overlast niet verschillend is naarmate iemand meer of minder woongenot ervaart. De gemiddelde ervaren studentenoverlast van de drie categorieën tezamen is 1,54.

Van de 273 respondenten hebben 106 respondenten aangegeven dat hun woongenot, afgaande op stellingen over woongenot, is veranderd door de jaren heen. Hiervan vinden 81 respondenten dat hun woongenot negatief is veranderd door de jaren heen, en 25 respondenten vinden dat hun woongenot positief is veranderd.

Van deze 106 respondenten geven 39 respondenten (37%) aan dat hun woongenot negatief veranderd is door de aanwezigheid van studenten in hun straat. Daarnaast geven 24 respondenten aan dat hun woongenot positief is veranderd door buurtgenoten en 14 respondenten geven aan dat hun woongenot negatief is veranderd door hun buurtgenoten. Daarnaast hebben de respondenten aangegeven dat hun woongenot negatief is veranderd door geluidsoverlast, gebrekkig onderhoud van de buurt en een toename van criminaliteit. Tot slot gaven de respondenten aan dat hun woongenot positief is veranderd door een toename van wooncomfort en door het beleid van de gemeente.

4.8 Leefritme

In de enquête is gevraagd naar het aantal uren dat bewoners thuis doorbrengen; het leefritme van de bewoners. Dit is gedaan om inzicht te geven in het verband tussen het leefritme en de ervaren studentenoverlast door de bewoners. Wie vaker thuis is, heeft meer kans op het ervaren van studentenoverlast is de redenatie die in de theorie naar voren is gekomen. In de dataset is een driedeling gemaakt tussen bewoners die weinig thuis zijn, gemiddeld thuis zijn en veel thuis zijn. In percentages zijn de bewoners die last hebben van studentenoverlast en last hebben van overlast die niet veroorzaakt wordt door studenten vergeleken. Deze percentages zijn getoetst en er is geen significant verschil in ervaren overlast gevonden tussen de verschillende leefritmes ($\chi^2(2) = 1,1, p = 0,57$). Concluderend zijn dus geen verschillen in beleving van overlast tussen bewoners met verschillende leefritmes.

Tabel 4.14 Mate van ervaren studentenoverlast verdeeld naar leefritme

	N	Studentenoverlast	Overlast
Weinig (tot 35% van de tijd thuis)	15	53	47
Gemiddeld (tot 70% van de tijd thuis)	74	50	50
Veel (meer dan 70% van de tijd thuis)	68	59	41

4.9 Positieve aspecten

Bij de vraag of respondenten vinden dat positieve aspecten zitten aan het wonen in een straat met veel studenten, antwoordt meer dan de helft met “ja”. Namelijk 55% van alle 276 respondenten, maar 45% vindt dat er geen positieve aspecten zitten aan het wonen in een straat met veel studenten.

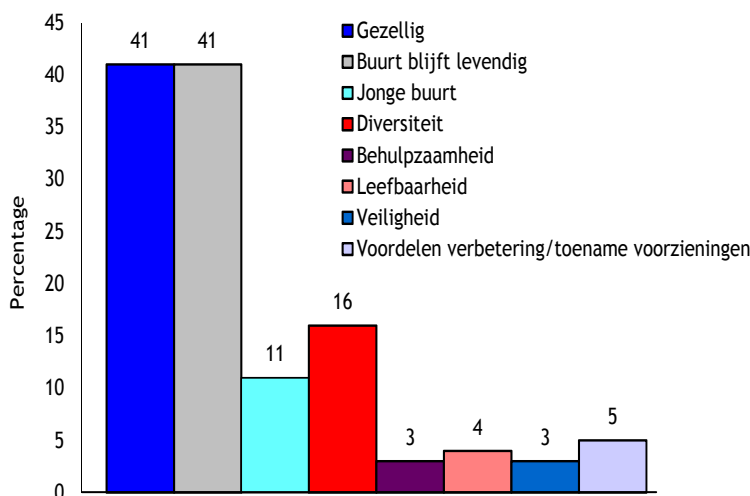
Van alle 276 respondenten vinden 152 dat er positieve aspecten zitten aan het wonen in een straat met veel studenten. In de onderstaande figuur is te zien wat daarvoor hun redenen zijn. De reden waarom het totaal 187 is, is omdat de respondenten meer dan één reden konden hebben.

Tabel 4.15 Frequentie positieve aspecten aan het wonen in een staat met veel studenten

	Alle categorieën (n=276)	Percentage
Ja	152	55
Nee	123	45
Totaal	276	100

Het is duidelijk te zien dat de grootste positieve aspecten van studenten de ‘gezelligheid’ en de ‘levendigheid’ in de buurt zijn. Beide aspecten zij door 41% van de bewoners die positief zijn genoemd. Daarnaast wordt ‘diversiteit’ genoemd (24%). De minst genoemde redenen zijn ‘behulpzaamheid’ en ‘veiligheid’ met allebei 3%.

Figuur 4.8 Frequentie positieve aspecten aan het wonen in een staat met veel studenten (n=152), in percentage

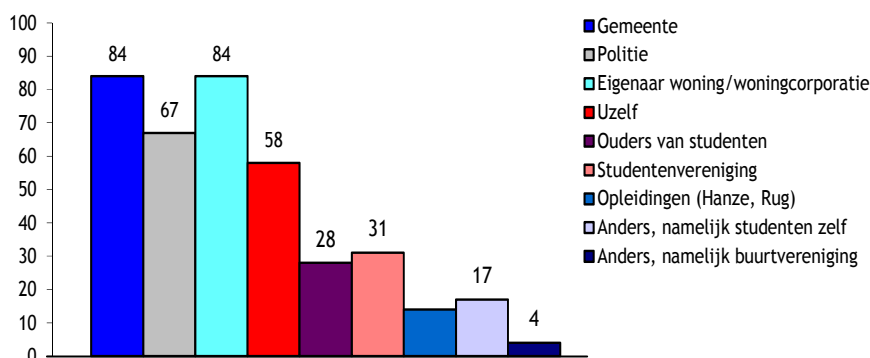

4.10 Verantwoordelijkheid aanpakken studentenoverlast

Hieronder staat een figuur van wie de respondenten verantwoordelijk vinden voor het aanpakken van studentenoverlast. Dat de n hier zo hoog is (namelijk 1063), en het percentage op 387 staat, komt doordat er meerdere antwoorden mogelijk waren. Al deze categorieën werden aan de respondenten gevraagd, hierop konden zij meerdere instellingen verantwoordelijk achten voor het aanpakken van studentenoverlast. De meeste respondenten vinden de gemeente (84%) en de eigenaar van de woning/woningcorporatie (84%) verantwoordelijk, gevolgd door de politie (67%) en de respondent zelf (58%).

De verantwoordelijkheid voor het aanpakken van studentenoverlast ligt volgens de respondenten nog het minste bij 'Opleidingen (Hanze, Rug)'. Sommige respondenten noemden nog als verantwoordelijke de 'studenten zelf' (17%) en buurtverenigingen (4%).

Figuur 4.9 Frequentie verantwoordelijk voor aanpakken studentenoverlast (n=276), in percentage

5. CONCLUSIE EN DISCUSSIE

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te geven in de ervaren studentenoverlast naar woningtype en woningbezit. Daarnaast is de invloed van studentenoverlast op de veiligheidsbeleving van de bewoners en de leefbaarheid van de straat onderzocht.

De onderzoeksvraag luidt als volgt:

‘In hoeverre hangt de door de bewoners ervaren studentenoverlast samen met woningtype en achtergrondkenmerken van bewoners?’

Aan de hand van zes deelvragen zal antwoord worden gegeven op de onderzoeksvraag. De volgende onderwerpen staan hierbij centraal: studentenoverlast, leefbaarheid, veiligheid, woningtype en achtergrondkenmerken en maatregelen.

Voor het onderzoek is een indeling gemaakt in vier verschillende categorieën. Categorie I bestaat uit particulier woningbezit met naar verwachting weinig overlast (Willemstraat/Tweede Willemstraat). Categorie II bestaat uit particulier woningbezit met naar verwachting veel overlast (Jupiterstraat/Marsstraat). Categorie III bestaat uit corporatief woningbezit met naar verwachting weinig overlast (Radijsstraat). En tot slot bestaat categorie IV uit corporatief woningbezit met naar verwachting veel overlast (Aquamarijnstraat). Deze verwachtingen zijn gebaseerd op de overlast meldingen die per straat zijn gedaan bij Meldpunt Overlast van de gemeente.

5.1 Studentenoverlast

Eén op de vijf inwoners van Groningen is student (Gemeente Groningen 2013). Uit onderzoek van Nieboer e.a. (2013) is gebleken dat in Groningen bewoners overlast ervaren van studenten, terwijl volgens Hilbrants (2013) studenten niet altijd beseffen dat zij overlast veroorzaken. Uit het onderzoek van Hubbard (2009) naar de gevolgen van de instroom van studenten in woonbuurten in Groot-Brittannië, is gebleken dat een toename van studenten in woonbuurten zorgt voor een onverzorgde en verwaarloosde indruk van de buurt. Dit komt overeen met de situatie in Groningen waar studenten verspreid over alle buurten wonen en de concentratie van studenten in sommige straten steeds meer toeneemt.

Anders dan verwacht is uit de resultaten gebleken dat de ervaren studentenoverlast het hoogst is in categorie I (particulier woningbezit en naar verwachting weinig overlast) en het laagst is in categorie II (particulier woningbezit met naar verwachting veel overlast). In categorie II wordt de overlast voornamelijk veroorzaakt door studenten. In dat opzicht sluiten de resultaten wel aan bij de verwachting. In categorie III (corporatief woningbezit en naar verwachting weinig overlast) ervaart ongeveer de

helpt van de bewoners studentenoverlast. Verder geeft driekwart van de respondenten uit categorie IV (corporatief woningbezit en naar verwachting veel overlast) aan dat zij studentenoverlast ervaren.

Kijkend naar de frequentie van studentenoverlast valt op dat dit in categorie IV (corporatief woningbezit met naar verwachting veel overlast) hoog is. Meer dan de helft van de bewoners geeft aan wekelijks overlast te ervaren van studenten. Een vijfde geeft aan dit zelfs dagelijks te ervaren. In de andere categorieën zijn de frequentie waarmee overlast wordt ervaren aanzienlijk lager. Uit het onderzoek blijkt dan ook dat er grote verschillen zijn tussen de categorieën van straten wat de frequentie van studentenoverlast betreft.

Als gekeken wordt naar de vormen van overlast gaat het voornamelijk om fietsen op de stoep, geluidsoverlast van muziek of feestjes, schreeuwende studenten en troep op straat. Studentenfeestjes zijn de meest voorkomende vorm van overlast, behalve in categorie II (particulier woningbezit met naar verwachting veel overlast). Daar komt vooral studentenoverlast in het algemeen voor. Deze bevindingen komen deels overeen met de theorie waarin gesteld wordt dat studenten voornamelijk zorgen voor geluidsoverlast, rommel, klein vandalisme, vermindering van de levensvatbaarheid van bepaalde lokale voorzieningen (met name scholen) en het meer vatbaar maken van gebieden voor criminaliteit (Hubbard 2009). De laatste twee genoemde vormen zijn niet gevonden in dit onderzoek.

5.2 Veiligheidsbeleving

Op basis van het gemiddelde rapportcijfer voor de veiligheid in de straat kan worden geconcludeerd dat er geen verschil is in de veiligheidsbeleving bij bewoners die overlast ervaren van studenten en bewoners die overlast ervaren van andere oorzaken. Hierin is ook geen verschil waar te nemen tussen de verschillende categorieën. Uit een andere analyse, gericht op het veiligheidsgevoel, blijkt dat de meeste bewoners zich nooit of zelden onveilig voelen in hun straat en dat er geen verschil is tussen het veiligheidsgevoel per straat en het al dan niet ervaren van overlast. Dit resultaat sluit niet aan bij eerdere bevindingen uit de literatuur. Gesteld is dat studentenoverlast kan zorgen voor een gevoel van onveiligheid bij andere bewoners in de buurt en dat dit verklaard kan worden aan de hand van zwakke sociale cohesie en een gebrek aan sociale controle (Hart e.a. 2002). Deze bevindingen blijken niet overeen te komen met het resultaat in de onderzochte straten in Groningen. Dit zou kunnen worden verklaard doordat de bewoners over het algemeen aangeven zich niet bijzonder onveilig te voelen. Daardoor zal zwakke sociale cohesie en de afwezigheid van sociale controle niet veel impact hebben op gevoel van veiligheid van de bewoners.

5.3 Leefbaarheid

Uit het onderzoek is gebleken dat de meeste bewoners hun buurt prettig vinden. Een deel van de bewoners is wellicht van plan te verhuizen. De ervaring van studentenoverlast heeft hier geen invloed op. De mening van de bewoners over hun buurt en over eventuele verhuisplannen is niet verschillend voor bewoners die wel studentenoverlast ervaren en bewoners die geen studentenoverlast ervaren. Behalve bij categorie IV (corporatief woningbezit met naar verwachting veel overlast) zijn de bewoners eerder geneigd te gaan verhuizen wanneer ze in de afgelopen twaalf maanden overlast hebben ervaren. Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat de drempel bij huurders lager is om te verhuizen dan bij bewoners met een koopwoning. Bewoners in een huurwoning hoeven hun huis immers niet te verkopen en zijn daardoor mobieler op de woningmarkt.

Uit eerder onderzoek is gebleken dat studenten zich minder verantwoordelijk voelen voor de leefbaarheid in de buurt, omdat er gebrek is aan binding van studenten met de buurt (Scheepers 2006). Bovendien kunnen bewoners en studenten zich niet altijd goed in elkaar inleven, doordat ze in verschillende perioden zijn opgegroeid. Scheepers (2006) noemt dit het cohort-effect. Daarnaast kunnen conflicten ontstaan tussen bewoners en studenten doordat beide partijen andere leefstijlen en dus andere leefritmes hebben (Snippe e.a. 2009). In de onderzochte straten in Groningen lijkt van deze mogelijke verklaringen voor de aantasting van de leefbaarheid in een straat door studentenoverlast geen sprake te zijn. Uit de resultaten is namelijk gebleken dat de meeste bewoners hun buurt prettig vinden en de leefbaarheid dus niet aangetast is.

Volgens Hubbard (2009) worden studenten door de andere bewoners gezien als buitenstaanders en zijn ze niet altijd tevreden met de aanwezigheid van studenten in hun buurt. Uit ons onderzoek is echter gebleken dat meer dan de helft van de bewoners van de onderzochte straten naast negatieve aspecten ook positieve aspecten zien aan het wonen in een straat met veel studenten. Veel bewoners vinden dat de buurt gezellig en levendig is als er ook studenten in de straat wonen. Ze zullen de studenten dan minder snel als buitenstaanders zien, aangezien de bewoners vinden dat studenten voor gezelligheid en levendigheid zorgen in de straat.

5.4 Woningtype en achtergrondkenmerken

Uit het onderzoek is gebleken dat de ervaren studentenoverlast verschilt per woningtype. Bewoners die in benedenwoningen en rijtjeswoningen wonen, ervaren gemiddeld meer studentenoverlast dan bewoners die in een galerijflat wonen. De oorzaak hiervan kan zijn dat de benedenwoningen en rijtjeswoningen in de voor het onderzoek geselecteerde straten vaak al wat ouder zijn. Deze woningen zijn vaak gehorig door slechte isolatie. Daarnaast hebben deze woningen vaak aan meerdere zijden burens wat de kans op ervaren overlast kan vergroten. Bij de andere achtergrondkenmerken zoals hoogst genoten opleiding en het hebben van werk zijn geen verschillen in ervaren studentenoverlast waargenomen. Uit eerder onderzoek in

Groot- Brittannië (Hubbard 2009) bleek dat er negatieve ervaringen waren met studenten in wijken waar het opleidingsniveau van de bewoners aanzienlijk lager was dan dat van de studenten. Een verklaring voor de situatie in Groningen, waar de medebewoners vaak hoog zijn opgeleid, is dat hoogopgeleiden zich beter in kunnen leven in de studenten, omdat ze zelf ook gestudeerd hebben. Dit kan zorgen voor meer tolerantie en begrip voor het studentenleven en de overlast die met de leefstijl van studenten gepaard kan gaan.

5.5 Maatregelen

Als laatste is onderzocht welke maatregelen studentenoverlast volgens de bewoners kunnen verminderen. In de vragenlijst zijn meerdere reeds bestaande maatregelen tegen studentenoverlast genoemd. Voorbeelden hiervan zijn de 15%-norm, studentagenten, het project 'Leven in Stad' en investeringen van de gemeente in studentenhuizen.

Bekendheid

Uit de resultaten blijkt dat de meeste bewoners bekend zijn met de 15%-norm. Bij de mondelinge interviews werd het echter duidelijk dat de respondenten niet precies wisten wat deze norm inhield. De meeste bewoners wisten dat door deze norm 15% van de woningen in een straat als studentenhuis aangemerkt mag worden, maar niet dat een huis pas bij minimaal drie studentenbewoners aangemerkt wordt als studentenhuis. Daarnaast is ongeveer de helft van de respondenten bekend met de investeringen van de gemeente in studentenhuizen en het plaatsen van voldoende fietsenrekken. Relatief weinig bewoners zijn bekend met het project 'studentinzet' en de inzet van studentagenten. Bijna de helft van de bewoners geeft aan niet te weten of er voldoende maatregelen worden getroffen door de gemeente om studentenoverlast tegen te gaan. Verder is gebleken dat de meeste respondenten hooguit twee van de reeds genomen maatregelen kennen en dat de bekendheid met de maatregelen niet zorgt voor een verschil in ervaren studentenoverlast.

Categorieën

Voor de vier categorieën is nagegaan of de bewoners van mening zijn dat er voldoende maatregelen tegen studentenoverlast worden getroffen. In categorie I (particulier woningbezit en naar verwachting weinig overlast) vindt 31% van de bewoners dat er onvoldoende maatregelen tegen studentenoverlast worden getroffen tegenover slechts 10% bij categorie III (corporatief woningbezit en weinig overlast). Op de vraag hoe studentenoverlast dient te worden aangepakt stelt zo'n 30% van de respondenten voor om de 15%- norm opnieuw in te richten. Daarnaast geeft iets meer dan een vijfde van de respondenten aan meer richtlijnen en betere handhaving van sancties te willen.

5.6 Discussie

Dit onderzoek kent een aantal sterke en minder sterke punten. Door zowel respondenten als onderzoekers is het als zeer positief ervaren dat de respondenten in een mondeling en open vraaggesprek konden meewerken aan het onderzoek. Antwoorden konden door respondenten desgewenst worden toegelicht of worden genuanceerd, opdat waar nodig bepaalde nuances konden worden gelegd. Voor een aantal respondenten was het een opluchting om eens zijn of haar verhaal te doen rond de ervaren overlast. Daarentegen kent het persoonlijk interview ook een nadeel. Veel respondenten hebben namelijk aangegeven dat zij zich belemmerd voelen in het eerlijk antwoord geven op de vragen over studentenoverlast, omdat de persoonlijke interviews werden afgenomen door studenten zelf. Dit zou invloed kunnen hebben op de resultaten. De respondenten kunnen sociaal wenselijke antwoorden hebben gegeven, waardoor de resultaten mogelijk een vertekend beeld geven van de werkelijkheid.

Een sterk punt is dat in de analyses niet alleen is gekeken naar ervaren overlast door studenten, maar ook naar ervaren overlast in het algemeen. Daardoor wordt een compleet beeld verkregen van de omvang van studentenoverlast en de omvang van andere vormen van overlast. Het blijkt namelijk dat de meeste overlast niet door studenten wordt veroorzaakt, maar door andere bronnen.

Een zwak punt van het onderzoek is dat misschien niet de juiste straten zijn gebruikt. Aan de hand van de gegevens van de gemeente zijn de straten geselecteerd. De bewoners zouden een lager opleidingsniveau hebben, zoals (v)MBO. Uit de resultaten blijkt echter dat de hoogst afgeronde opleiding in de onderzochte straten vooral HBO en WO is. Het zou mogelijk kunnen zijn dat onder hoogopgeleiden de respons hoger geweest is. Hierdoor kan een vertekend beeld zijn ontstaan. Van de werkelijke verdeling van hoogst afgeronde opleiding in de straat is dan namelijk geen goede afspiegeling. De hoopopgeleiden zouden meer begrip kunnen hebben voor de studentenoverlast, omdat zij zelf ook student zijn geweest. Als de laagopgeleiden ondervertegenwoordigd zijn in het onderzoek kan een vertekend beeld ontstaan over de ernst van de ervaren studentenoverlast.

Een ander punt van kritiek betreft de vragen die een inschatting moeten maken van hoeveel uren per dag een respondent gemiddeld thuis is. Hierover is in de vraagstelling veel onduidelijkheid geweest. Daardoor is deze vraag niet altijd op dezelfde wijze gesteld of op vergelijkbare wijze gecodeerd. Achteraf is dit opgelost door een herberekening te maken van de gemiddelde tijden en deze onder te verdelen in 'weinig', 'gemiddeld' en 'veel'. Voor de volgende keer is het echter aan te bevelen deze vraag op een andere wijze te stellen.

Nog een punt om mee te nemen voor een volgende keer is het tolerantieniveau. In de inleiding wordt beweerd dat bewoners die zelf student zijn geweest meer tolerantie zouden hebben voor studentenoverlast. Dit komt overeen met onze bevindingen dat hoger opgeleiden minder overlast ervaren van studentenoverlast. Dit is echter een

vermoeden. Voor een volgende keer is het aan te bevelen om vragen te stellen waarmee de tolerantie voor het studentenleven onder bewoners kan worden gemeten.

5.7 Aanbevelingen

Uit de resultaten is gebleken dat de meeste bewoners van mening zijn dat de gemeente en de eigenaar van de woning, een particulier dan wel de woningcorporatie, zich moeten bezighouden met het aanpakken van studentenoverlast. De gemeente zou door moeten gaan met de maatregelen die zij reeds treffen en de eigenaar van de woning dient te worden aangesproken op het overlast gevende gedrag van zijn huurders. De woningeigenaren hebben hier veel invloed op, bijvoorbeeld door studenten uit woningen te plaatsen of door boetes te geven aan studenten. Daarnaast hebben omwonenden een eigen verantwoordelijkheid. Voor kleine akkefietjes hoeft niet altijd de gemeente of huisbaas te worden ingeschakeld. Bewoners kunnen eerst zelf contact zoeken met de studenten om te laten weten dat zij overlast ervaren. Dit gebeurt, naar onze ervaring met de reactie van bewoners op de vragen in de enquête, nog te weinig. Bewoners die klagen over studentenoverlast kunnen ook worden gevraagd wat ze zelf aan hebben gedaan om overlast te voorkomen. Studenten zijn in het algemeen goed benaderbaar. Bovendien blijken bewoners zich niet onveiliger te voelen door de studentenoverlast.

Daarnaast worden door de bewoners verscheidende maatregelen genoemd als suggestie voor de gemeente. De meest genoemde daarvan is het herinrichten van de 15%-norm. Het zou kunnen dat dit vaak wordt genoemd, omdat veel bewoners denken dat deze momenteel vaak overschreden wordt. Uit de interviews is echter gebleken dat veel bewoners deze norm niet correct interpreteren. Zo weten veel bewoners bijvoorbeeld niet, dat het om studentenhuizen gaat met meer dan drie studenten. Verder wordt door bewoners voorgesteld meer richtlijnen op te stellen, studenten en niet-studenten beter met elkaar te laten integreren, de verdere concentratie van studentenhuizen te voorkomen of juist een campus aanleggen, wijkcontroles te starten voor studentenoverlast, voorlichting te geven aan studenten over wonen in een buurt met niet-studenten en overlast en beter onderhoud te plegen van de studentenhuizen. Daarnaast dient de gemeente de problemen van de bewoners serieuzer te nemen.

5.8 Tot slot

Concluderend wordt er op basis van dit onderzoek een duidelijke relatie gevonden tussen categorie en studentenoverlast. De mate van studentenoverlast verschilt per categorie. Categorie IV is een kenmerkend voorbeeld: het percentage van de totale overlast dat veroorzaakt wordt door studenten ligt laag, maar de frequentie waarmee deze overlast plaatsvindt, is bijzonder hoog. Striktere regelgeving en handhaving hiervan is van belang om deze overlast terug te dringen. De mensen die studentenoverlast ervaren voelen zich tevens minder veilig dan de mensen die deze

studentenoverlast niet ervaren, maar voelen zich relatief veiliger dan bewoners die overlast ervaren van andere oorzaken dan studenten. Dit is nog een reden om de regelgeving aan te scherpen. Groningen is en blijft echter een studentenstad en de daarmee gepaarde overlast zal nooit helemaal verdwijnen en altijd wel een discussiepunt blijven.

Toch kunnen zeker maatregelen worden getroffen tegen het probleem van studentenoverlast, het gaat er om wie deze problemen gaat aanpakken en wie maatregelen gaan treffen. Door dit onderzoek is inzicht verkregen in de maatregelen die de bewoners zelf graag van de gemeente zouden willen zien. Wanneer hier door de gemeente zorgvuldig naar gekeken wordt en studenten en bewoners zich gezamenlijk meer zullen gaan inzetten om de overlast in hun buurt te verminderen, hoeft het Dagblad van het Noorden voortaan niet meer te schrijven “Groningse wijken zijn studentenoverlast zat”, maar leven beide partijen verder onder het mom “beter een goede buur, dan een verre vriend”.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Allison, J. (2006)
Over-educated, over-exuberant and over here: the impact of students on cities, *Planning Practice and Research*, 21.
- Chatterton, P. (2010)
The student city: an ongoing story of neoliberalism, gentrification, and commodification.
- Dagblad van het Noorden (08-12-2006)
Groningen zet herrie- huizen op zwarte lijst; Overlast door studenten loopt spuigaten uit.
- Garmendia, M., Coronado, J. M., & Ureña, J. M. (2012)
University students sharing flats: When studentification becomes vertical
doi:10.1177/0042098011428176.
- Gemeente Groningen (2013)
Statistisch jaaroverzicht gemeente Groningen. Retrieved from: Onderzoek en Statistiek Groningen website: http://www.os-groningen.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=172&Itemid=4.
- Groot, W., & van den Brink, H. M. (2002)
Investeren en terugverdienen: Kosten en baten van onderwijsinvesteringen. Rapport voor het Sectorbestuur Onderwijsarbeidsmarkt.
- Hart, J. de. F. Knol, C. Maas-de Waal, T. Roes (2002)
Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid. SCP, Den Haag.
- Hilbrants, H. (2013)
Student in de Groningse buurt. Een onderzoek naar overlast en maatschappelijke participatie van studenten in Groningen. RUG, Groningen.
- Hubbard, P. (2008)
Regulating the social impactst of studentification – A Loughborough case study. *Environment and Planning A*, 40, 323-341.
- Hubbard, P. (2009)
"Geographies of studentification and purpose-built student accommodation: leading separate lives?" *Environment and Planning A* 41.
- Insch, A., & Sun, B. (2013)
University students' needs and satisfaction with their host city.
- Kaal, H.L., G.N.G. van der Veen (2006)
Verslag van de nul-meting overlast- en veiligheidsbeleving rond het project "nieuwe energie". Afdeling Criminologie, Universiteit Leiden, Leiden
- Keizer, P. (2013)
Meer meldingen overlast studenten. Retrieved from ukrant website <http://www.ukrant.nl/nieuws/meer-meldingen-overlast-studenten>.
- Munro, M., Turok, I., & Livingston, M. (2009)
Students in cities: A preliminary analysis of their patterns and effects, *Environment and Planning* , 41(8).

- Nieboer, A., J. Schutrups, L. van der Meer, J. Voerman, K. van Weeghel (2013)
Onderzoek naar studentenoverlast in vier straten in de gemeente Groningen. St. INTRAVAl, Groningen / Rijksuniversiteit Groningen, Groningen.
- “Private Renting: Houses in multiple occupation”
<https://www.gov.uk/privaterenting/houses-in-multiple-occupation#>, Last updated on: 2 juni 2014. Geraadpleegd op: 15 mei 2014.
- Rooyakkers, L.M.M. (1998)
Stalking strafbaar gesteld. Gouda Quint, Gouda.
- Scheepers, P., K. Renckstorf, F. Wester (2006)
Onderzoekstypen in de communicatiewetenschap. Kluwer, Alphen aan de Rijn, 356.
- Sevink, G. J. (2006)
“Groningen zet herrie-huizen op zwarte lijst: Overlast door studenten loopt spuigaten uit”. Groningen.
- Smith, D. P. (2005)
Studentification: The gentrification factory, in *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism* Eds R Atkinson, G Bridges (Routledge, London).
- Smith, D. P. (2002)
Patterns and processes of studentification in Leeds. *Regional Review*, 12(1).
- Snippe, J., M. van Zwieten, B. Bieleman (2009)
Maatregelpakket Veiligheid Ouwe Wijken Groningen. St. INTRAVAl, Groningen-Rotterdam.
- “Studentenhuizen op zwarte lijst”
www.oogtv.nl/2006/12/studentenhuizen-op-zwarte-lijst/, 7 december 2006.

BIJLAGE 1 VEILIGHEIDSGEVOEL

Tabel 1 Gemiddeld rapportcijfer voor de veiligheid in de straat per categorie

	I. Particulier en weinig overlast	II. Particulier en veel overlast	III. Corporatief en weinig overlast	IV. Corporatief en veel overlast
Overlast veroorzaakt door studenten	7,6 (n=28)	6,9 (n=24)	7,7 (n=18)	6,7 (n=16)
Overlast veroorzaakt door andere oorzaken	8,0 (n=21)	6,4 (n=13)	7,3 (n=14)	6,7 (n=26)

I. $t(47) = -1,09, p = 0,28$. II. $t(35) = -0,96, p = 0,35$.

III. $t(30) = -1,65, p = 0,11$. IV. $t(40) = 0,60, p = 0,95$.

Tabel 2 Gemiddelde waarde voor veiligheidsgevoel van bewoners

	N	Gemiddelde*
Wel overlast ervaren afgelopen jaar	161	0,3
Geen overlast ervaren afgelopen jaar	112	0,2

* $t(271) = 1,5, p = 0,15$.

Tabel B1.3 Gemiddelde waarde voor veiligheidsgevoel per categorie

z	I. Particulier en weinig overlast	II. Particulier en veel overlast	III. Corporatief en weinig overlast	IV. Corporatief en veel overlast
Wel overlast ervaren	0,2 (n=50)	0,5 (n=37)	0,0 (n=32)	0,5 (n=42)
Geen overlast ervaren	0,1 (n=21)	0,3 (n=41)	0,1 (n=28)	0,3 (n=22)

I. $t(69) = 1,29, p = 0,20$ II. $t(76) = 1,08, p = 0,28$.

III. $t(35) = -0,89, p = 0,38$ IV. $t(62) = 1,13, p = 0,26$.

Tabel B1.4 Gemiddelde waarde voor veiligheidsgevoel per categorie

	I. Particulier en weinig overlast	II. Particulier en veel overlast	III. Corporatief en weinig overlast	IV. Corporatief en veel overlast
Overlast veroorzaakt door studenten	0,3 (n=28)	0,5 (n=24)	0 (n=18)	0,7 (n=16)
Overlast veroorzaakt door andere oorzaken	0,2 (n=21)	0,5 (n=13)	0,1 (n=14)	0,3 (n=26)

I. $t(47) = 1,12, p = 0,27$ II. $t(24) = -1,14, p = 0,89$.

III. $t(30) = 1,14, p = 0,26$ IV. $t(30) = -1,39, p = 0,18$.

BIJLAGE 2 LEEFBAARHEID

Tabel 1 Gemiddelde waarde voor 'wat vindt u van de buurt waarin u woont?'

	I. Particulier en weinig overlast	II. Particulier en veel overlast	III. Corporatief en weinig overlast	IV. Corporatief en veel overlast
Wel overlast ervaren	4,2 (n=50)	3,9 (n=37)	4,2 (n=32)	3,3 (n=41)
Geen overlast ervaren	4,4 (n=21)	4,0 (n=43)	4,3 (n=28)	3,5 (n=22)

I. $t(71) = 1,36, p = 0,18$, II. $t(80) = -0,55, p = 0,58$.

III. $t(60) = -1,51, p = 0,14$, IV. $t(63) = -1,15, p = 0,25$.

Tabel 2 Gemiddelde waarde voor wat vindt u van de buurt waarin u woont?

	I. Particulier en weinig overlast	II. Particulier en veel overlast	III. Corporatief en weinig overlast	IV. Corporatief en veel overlast
Geen studentenoverlast ervaren	4,1 (n=21)	4,2 (n=13)	4,2 (n=14)	3,2 (n=25)
Wel studentenoverlast ervaren	4,1 (n=28)	3,7 (n=24)	4,1 (n=18)	3,4 (n=16)

I. $t(49) = 0,00, p = 1,00$, II. $t(37) = -1,51, p = 0,14$.

III. $t(32) = 0,78, p = 0,44$, IV. $t(41) = -0,78, p = 0,44$.

Tabel 3 Gemiddelde waarde van plan om in de nabije toekomst te verhuizen

	I. Particulier en weinig overlast	II. Particulier en veel overlast	III. Corporatief en weinig overlast	IV. Corporatief en veel overlast
Geen studentenoverlast ervaren	1,9 (n=21)	1,3 (n=13)	2,1 (n=14)	2,5 (n=26)
Wel studentenoverlast ervaren	1,5 (n=28)	2,0 (n=24)	1,8 (n=17)	2,8 (n=16)

I. $t(49) = 0,99, p = 0,33$, II. $t(37) = 1,53, p = 0,14$.

III. $t(31) = 0,58, p = 0,57$, IV. $t(42) = -0,68, p = 0,50$.

BIJLAGE 3 MAATREGELLEN

Tabel 1 Voorstel voor maatregelen tegen studentenoverlast van bewoners die van mening zijn dat er onvoldoende tegen wordt opgetreden, in percentage

	I. Particulier woningbezit en weinig overlast (n=22)	II. Particulier woningbezit en veel overlast (n=28)	III. Coöperatief woningbezit en weinig overlast (n=6)	IV. Coöperatief woningbezit en veel overlast (n=21)	Totaal (n=77)
15%-norm herinrichten	55	21	0	19	29
Geen clustering van studentenhuizen	9	18	17	5	12
Voorlichting geven aan studenten	0	4	17	14	6
Een campus	0	25	0	10	12
Wijkcontrole	9	11	17	10	10
Richtlijnen en sancties	14	25	33	24	22
Integratie van studenten met niet-studenten	14	11	17	14	13
Geen idee	5	0	0	5	3
Onderhoud	18	0	0	0	5
Gemeente moet problemen serieus nemen	0	4	0	5	3

COLOFON

© St. INTRAVAL

Postadres

Postbus 1781
9701 BT Groningen
E-mail info@intraval.nl

www.intraval.nl

Kantoor Groningen:	Kantoor Rotterdam:
St. Jansstraat 2C	Goudsesingel 68
Telefoon 050 - 313 40 52	Telefoon 010 - 425 92 12
Fax 050 - 312 75 26	Fax 010 - 476 83 76

September 2014

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

TEKST	M. van Aalst, M. van den Bergh, P. van den Heuvel, D. Hoftijzer, I. Kattouw, E. Louwerenburg, K. Meinders, Z. Pardoel, J. Venema, R. Vonk, A. Ziengs
-------	--

OPMAAK	M. Haaijer
OMSLAG	E. Cusiel
DRUK	Copy-Copy Groningen

ISBN	978 90 8874 183 8
------	-------------------